

Hladká, Zdeňka

II. kapitola

In: Hladká, Zdeňka. *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech : k sémantickému tvoření lexikálních jednotek v nářečích*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 2000, pp. [25]-93

ISBN 8021022906

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123107>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II. KAPITOLA

2.1. Nářeční pojmenování rostlin (obecný úvod)

Pojmenování rostlin představují bohatou a pestrou složku nářeční slovní zásoby.²⁷ Jejich původ je značně různorodý. Některá mají kořeny velmi starobylé – praslovanské, případně praeevropské. K této časově nejpůvodnější vrstvě patří především názvy stromů (*dub, smrk, vrba*), užitkových plodin (*hrách, len, žito*), všeobecně známých divoce rostoucích rostlin (*kaprad, kopřiva, pýr*) a zčásti též léčivých bylin (např. *devěsíl, pelyněk*). Nejstarší pojmenování bývají zpravidla jednoslovná a etymologicky neprůhledná (tzv. slova izolovaná).

Většina názvů nářečního názvosloví však vznikla až ve vývoji národního jazyka. Vedle jmen majících skutečně lidový původ (např. *hastrmanovy šaty*) se do nářeční mluvy rozšířila (z herbářů, z lékáren apod.) i část pojmenování umělých, zpravidla kalkovaných z latiny (např. *nebeský dar*). V nové době pak pronikly do nářečí (působením školní výuky) i některé názvy oficiální nomenklatury (např. *hrachor* ve Slezsku).

Z hlediska vzniku a utváření mohou mít nářeční jména rostlin charakter slov:

- a) prvotních (*hrách, mák, smrk*);
- b) odvozených (*ocasáč, souchotník, žluták*) a složených (*jitrocel, jednotlamka, pětižilka*);
- c) přenesených (*červík, žabí mýdlo, beraní ocas*);
- d) přejatých (často upravených lidovou etymologií – *Chamomilla > kamilka, Luzerne > lucerna*) a kalkovaných, většinou do nářečí rozšířených až sekundárně (*kozí brada* – z řeč. a lat., *dobrá mysl* – z něm.).

Na tvorbě (případně vývojových změnách) nářečních pojmenování rostlin se podílely i různé hláskové změny, připodobnění, analogie, přesmyky, kontaminace apod. (např. *ze svlačec > slačes, slačesť, sladec, slatec, stlačec, šlatec*; *z turek* analogií podle *dýně > turkyně*; *z celdoň* přesmykem a sufixací *> cendolín*; zkřížením *klen* a *kleč > klenč*).

Zvláštní pozornost si v lidovém názvosloví zaslouží tendence k vytváření dvouslovných pojmenování, zpravidla cele nebo zčásti přenesených (*kočičí pazourky, chlapská láska, máslový květ*).

K nejčastějším podnětům pro vznik nářečních jmen rostlin patří:²⁸

- a) vnější podoba: *modrák* (chrpa – podle barvy květu), *jiskérka* (sedmikráska – podle tvaru i barvy květu);
- b) vlastnosti (chuť, vůně, pohyb apod.): *sladké dřevo* (lékořice – podle chuti oddenku), *smrděnka* (bezkoleneček – podle zápachu), *obíáčka* (svlačec – rostlina se ovíjí kolem jiných rostlin);

²⁷ Výklad v této subkapitole se zčásti opírá o práce: BUFFA 1972; MACHEK 1942 a, 1942 b, 1954; ŠMILAUER 1971. Dokladový materiál byl čerpán z prací BALHAR – JANČÁK a kol. 1997; MACHEK 1954.

²⁸ V této části je uvedeno pouze základní členění (srov. též ŠMILAUER 1971, s. 56). Podrobnější nástin motivací (motivačních věcnévýznamových okruhů) přenesených pojmenování viz části 2.2., 2.5., 2.6.

- c) místo a doba růstu: *potočník* (rozrazil potoční – roste na vlhkých místech), *májík* (podběl – kvete na jaře);
- d) užití (léčivé, jiné, pověrečné, signatura rerum): *souchotnice*, *hnidavec* (obojí vřes – věřilo se v jeho léčebný účinek na souchotiny, odvar se užíval proti hnidám), *chlapská láska* (máčka plocholista – považovaná za afrodisiakum), *maslenka* (pryskyřník – žlutá barva květů vyvolávala představu, že by rostlina mohla být užitečná kravám pro žluté máslo, tzv. signatura rerum).

Obecně lze říci, že v nářečích jsou pojmenovávány především rostliny s nápadnými znaky, případně rostliny pro člověka uživatelsky významné. (Větší krajová pestrost názvů se však projevuje u rostlin méně důležitých.²⁹)

Z hlediska tématu této práce si zaslouží pozornost skutečnost, že všechny uvedené základní typy motivací se v nářečním názvosloví rostlin realizují jak v slovtvorně utvářených pojmenováních, tak v pojmenováních přenesených. Přenesená jména jsou však zvláště častá. Bylo by obtížné zpracovat přesné statistické porovnání jejich výskytu s četností jinak tvořených pojmenování. Jako příklad uvádíme alespoň souhrn nářečních názvů tří rostlin (obsahujících dosti diferenční motivační znaky): jitrocele kopinatého (léčivé byliny s tvarově výraznými listy), pomněnky bahenní (oblíbené květiny vyskytující se hromadně na vlhkých místech, mající drobné, avšak barevně zajímavé květy) a svlačce (nedůležité rostliny s tvarově poměrně výraznými kvítky a nápadnými oplétavými lodyhami; houževnatého plevele)³⁰.

Nářeční názvy jitrocele kopinatého:

(Podtržení upozorňuje na pojmenování přenesená; vysvětlení jejich motivací viz III. kapitulu.)

celdoň, *celník* (od toho, že zaceluje rány), *cendolin* (přesmykem a sufixací z *celdoň*), *hadí jazýček*, *husí jazýček*, *jazýček jazýčky*, *jazyk*, *jelení jazyk*, *jitrocel*, *jitrocel*, *jitroci*, *jitroci*, *jitrocil*, *jitrocil*, *jitrocín* (vše varianty pojmenování, jehož motivace je nejčastěji vykládána tak, že rostlina léčila – zacelovala játra), *pětizilka* (popisná složenina podle žilnatých listů), *psi jazýček*, *psi jazyk*, *špicvégerich* (přejetí z něm. znamenající špičatý jitrocel), *trocil* (z *jitrocil* vypuštěním *ji-*), *žilný list*.

Nářeční názvy pomněnky bahenní:

andělíček, *fergismajnycht* (přejetí z něm. znamenající nezapomeň na mě), *kamýček*, *modrá kašička*, *žabí klepeto*, *krupička*, *mýdélko*, *kačení mýdlo*, *kočí mýdlo*, *žabí mýdlo*, *nezabudka*, *nezapominajka* (obojí podle pověry, že rostlina magicky působí na paměť), *Panenky Marie očička*, *panenské očičko*, *pámbíčkovy očičky*, *pámbíčkovy očka*, *boží očko*, *hastrmani očko*, *kačení očko*, *modré očko*, *rybí očko*, *vraní očko*, *žabí očko*, *pomněnka* (viz výše), *potočník* (podle místa častého výskytu), *prstýnek*, *modrá rosička*.

²⁹ Srov. podobný poznatek týkající se nářečních pojmenování motýlů (VÁŽNÝ 1955, s. 14).

³⁰ Viz BALHAR – JANČÁK a kol. 1997, s. 241, 268, 256. (Excerpce z jiných pramenů dokládá u všech tří rostlin ještě několik dalších nářečních přenesených názvů, srov. III. kapitulu.)

rybička, pámbičkovy slzičky, slzičky Panny Marie, Panny Marie slzičky, Panenky Marie škrob, šmolka, koží vemínko.

Nářeční názvy svlačce:

bičik, gramofonek, kloboučky, maslak (název vznikl zvukovým příkloněním slova přejatého přes slovenštinu z maďarštiny), milovník, opratě, otáčka (podle oplétavých lodyh), povuj (přejetí z pol.), slačec, sláček, slačes, slačest', sladec, slak, slatec, spinka, stlačec, svlačec, svlak, šlatec (různé obměny názvu motivovaného tím, že se lodyhy vlečou), chlapská zlost.

Na uvedených souborech je možno vedle četnosti přenesených pojmenování pozorovat ještě několik dalších zajímavostí. Např. názvy jitrocele ukazují, že i u léčivé rostliny je často před léčivostí upřednostněna motivace vizuálním rysem (která v nářečním názvosloví zpravidla vede k metafoře); pojmenování pomněnky dokládají, že i motivace nevizuální, tj. místo výskytu a léčivé účinky, mají tendenci realizovat se v přenesených názvech (srov. *rybička*, pojmenování s přívlastky *hastrmaní, žabí* apod.; *koží vemínko*); názvy svlačce svědčí o tom, že u rostliny nedůležité (jde však o houževnatý plevel) se motivace vizuální a s ní související tvoření metaforické dostávají do popředí téměř výlučně.

Hovoří-li se o zastoupení přenesených jmen v nářečním názvosloví, je vhodné v této souvislosti zmínit též **nomenklaturu odbornou** (resp. **vědeckou**).³¹ Ta se přeneseným pojmenováním spíše vyhýbá. Neodpovídají totiž snaze o významovou jednoznačnost termínů. Víceslovná přenesená pojmenování navíc nevyhovují tendenci utvářet binomické názvy, v nichž má být rodové jméno vyjádřeno pouze substantivem a druhové jméno specifikujícím popisným adjektivem. Už v Preslových zásadách uveřejněných v *Rostlináři* můžeme např. číst: „Jméno rostlin budiž osoblivé, s žádným živočichem neb kopaninou společné. Protož nestojí za nic jména: *ještěr, jeřáb, kozlík* [...]“. „Každý rod měl jednoduché toliko jméno. Protož neužíváme jmen: *aronová brada, oustřelové koření, babí jahoda* [...]“. „Rostliny dvě neb mnohé ani stejné, ani podobné nesmějí mítí jméno, čehož pro zmatek se musí hleděti, u p. *fiala, fialka; kozlík*

³¹ Vědeckou botanickou nomenklaturou se zpravidla míní kodifikované názvosloví latinské (srov. DOSTÁL 1957). To vychází ze starověkých názvů řeckých a latinských, z části inspirovaných vědění národů asijských. Z hlediska dějin novověké botanické nomenklatury lze rozlišit zhruba tři období: předlinnéovské (do roku 1753, tj. do vydání LINNÉOVY práce *Species plantarum*, v níž byla zavedena tzv. nomina trivialia – dvouslovná jména rozlišující rod a druh), období od Linnéovy reformy do vydání prvních mezinárodních nomenklatorkých pravidel (1905, autorem byl J. BRIQUET) a období novodobé, v němž došlo k řadě kodifikačních úprav těchto pravidel. Vědecká nomenklatura je založena na binomickém členění rodu a druhu a jejím hlavním cílem je sloužit systematice. České odborné rostlinné názvosloví v podstatě kopíruje tendence a pravidla mezinárodní vědecké terminologie. Jeho základ položil Jan Svatopluk PRESL v práci *Flora česká – Květena česká* (1819) a dále v dílech *O přirozenosti rostlin aneb Rostlinář* (1820, 1823, 1825) a *Všeobecný rostlinopis* (1846).

a *kozlíček*. Ačkoli toho nelze se vystříhati, nicméně jména podobná *bídná* zůstávají.³²

Přes uvedené zásady jsou některé velmi „zažité“ (i dvouslovné) přenesené názvy v odborné terminologii zachovány (často se jedná o kalky). V práci *Klíč k úplné květeně ČSR* (DOSTÁL 1958) lze mezi zhruba 960 rodovými názvy zaznamenat přes desítku přenesených dvouslovných jmen (např. *hadí mord*, *ptačí noha*, *zaječí ocásek*). Řádově obdobné (ve vztahu k množství rodů však relativně menší) zastoupení mají dvouslovná přenesená jména v názvech druhových. Jednoslovná přenesená rodová jména jsou také vzácná (např. *jazyk*, *kokarda*), ve větší míře se však objevují v podobě formálních deminutiv (např. *kohoutek*, *penízek*, *taříčka*). S motivací danou vizuální podobností – pro svět rostlin tak příznačnou – se odborná nomenklatura vyrovnává především využitím specifikačních sufixů (např. *ježatka*, *liliovec*, *zvonečník*).

---

³² Citace podle MACHKA 1954, s. 13 (pořadí citovaných úseků přeskupeno).

2.2. Druhy přenesených pojmenování v nářečném názvosloví rostlin

Na vzniku nářečných názvů rostlin se podílejí v podstatě všechny základní druhy přenášení. Charakterem pojmenovávaných denotátů (především vizuální nápadností) je podmíněna skutečnost, že nejfrekventovanější je v této oblasti metafora, poměrně často se však vyskytuje také metonymie a synekdocha. Zvláštní pozornost si zaslouží tzv. připodobnění (označované někdy jako adideace). To už nelze považovat za přenášení, neboť jeho podstatou je pouze formální příklonění výrazu k výrazu podobnému. Protože se však i na tomto procesu často podílí sémantický faktor a „výsledné produkty“ se neliší od přenesených pojmenování (tj. určitá forma primárně spjatá s jistým významem se objevuje ve významu dalším), jsou takto vzniklé názvy v této kapitole i v celé práci kladeny víceméně na roveň ostatním přeneseným pojmenováním.³³

Následující výklad se snaží zmapovat uplatnění jednotlivých druhů přenesených pojmenování v nářečném názvosloví rostlin. Vnitřní členění se opírá především o obecně pojatý aspekt motivační (sémantickými motivačními okruhy se zabývají též části 2.5., 2.6.). Reflektována je zejména substantivní složka pojmenování.

2.2.1. Metaforická pojmenování

S podstatou metafory souvisí, že motivující vlastnost (*tertium comparationis*) mívá nejčastěji charakter vizuálně vnímatelného rysu. Je tomu tak i u většiny zaznamenaných metaforických pojmenování rostlin. Srovnávaným znakem bývá:

- a) tvar;
- b) barva;
- c) charakter povrchu;
- d) velikost, tloušťka apod.;
- e) celkový vzhled (bez možnosti určení dominujícího znaku).

Motivující rys přísluší většinou nejnápadnější, případně nejdůležitější části rostliny:

- 1) květům, květenství;
- 2) listům;
- 3) plodům nebo semenům;
- 4) kořenům;
- 5) lodyhám;
- 6) tekutinám, které rostlina obsahuje (vylučuje);
- 7) celé rostlině.

---

³³ Z určitého hlediska je možno i formální příklonění považovat za druh přenášení – motivovaného podobností formy. Např. ULLMANN (1967, s. 80) třídí přenesená pojmenování takto: (a) asociace na základě významové podobnosti a souměznosti (metafora a metonymie); (b) asociace na základě formální podobnosti (např. lidová etymologie) a formální souměznosti (např. elipsa).

V souboru shromážděných metaforických názvů založených na podobnosti vizuálních znaků jsou přibližně dvě třetiny motivovány tvarem rostliny, jedna pětina její barvou (obě motivace se mohou prolínat). Charakter povrchu (zpravidla u plstnatých rostlin) a velikost se na motivaci metaforických pojmenování podílejí spíše okrajově. Celkový vzhled se uplatňuje většinou při přenášení jmen mezi rostlinami.

Motivující vlastnost se nejčastěji pojí s květem (zhruba v polovině názvů), dále s listy a plody. Ostatní části jsou zastoupeny méně.

Nejfrekventovanějšími motivacemi jsou kombinace tvar – květ, barva – květ (často působí oba rysy společně, srov. *kohoutí hřeben, měsíček, zlatý děšť*), tvar – list, tvar – plod / semeno.

Příklady:³⁴

1a: *gramofonek, klobouček 1, 2, 3, střapeček;*

1b: *husa, Pána Ježíše krev, ohniček 1, 2;*

1c: *mastná buхта, mastný flek, kožoušek;*

1d: *beran 1, sedlák;*

2a: *psí jazýček 1, 2, lopatka, husí nožka 1, 2;*

2c: *myší ouško 1;*

2d: *klustý janek, tlčí muž;*

3a: *žebrácká kabélka, penízky 2, 4, syřečky;*

3b: *Krista Pána plác;*

4a: *čertí kus, mudátka;*

4b: *babí zub 1, černý kořen;*

5a: *bičik, hervábí, opratě;*

5b: *svinská veš 1;*

5c: *babí zub 2; kašička 2, naháček;*

5d: *Petrová hůl;*

6b: *kozí mléko, smetana, krvavý stařeček;*

7a: *kočí chvost, závoje, žabí vlas;*

7b: *stařeček;*

7c: *beránky 1, kočičí cápky, paprčky 2, 3;*

7d: *beran 2, mládenec, beraní ocas 3;*

7e: *hrášek, šálený mák, psí mateřidouška.*

Vedle vizuálně podmíněných motivací se v metaforických názvech rostlin objevují i některé další smyslové motivace:

f) vůně, zápach (*noční fiala, syřeček*);

g) chuť (*kyselá zelná*).

K metaforám patří i názvy motivované podobností, která není založena na smyslových vjemech (případně se o ně opírá pouze zčásti). Za tertium comparationis je možno považovat:

h) funkci³⁵ (*zajičí chlebiček, kočičí mýdlo 1, žebrácké vši 1, 2, 3*);

---

³⁴ Číslice uváděné za jednotlivými doklady odkazují ke struktuře polysémních hesel v souborech shromážděných názvů ve III. kapitole.

- i) různé druhy obtížně zobecnitelných vlastností, schopností a relací (*králice, sirotek, tanečník*);
- j) zápornou nebo kladnou příznakovost (*chudá běta, čert*; názvy se jmény svatých: *botečky Panny Marie*).

V extrémním pojetí by se dalo o metaforickém charakteru uvažovat i u některých dalších pojmenování tradičně řazených k metonymii. Je např. zřejmé, že názvy *bukač, hastrman, kačírky* jsou motivovány přínáležitostí k místu trochu jinak, nežli je tomu v klasickém příkladu místní metonymie *pata* (nohy) > *pata* (ponožky)³⁶. Motivaci zde lze vidět i tak, že se pojmenování přenáší na základě obdobného místa výskytu dvou denotátů. Jde tedy o jistý druh podobnosti. Stejně je možno uvažovat o charakteru některých názvů motivovaných obdobným časem výskytu rostliny a denotátu, jehož název se přenáší (srov. *kukačka* 1, 5, *zezulka* 1). Oba uvedené typy přenesených jmen jsou však v této práci ponechány v rámci metonymie.

Proces metaforického pojmenovávání rostlin by bylo možno ve velké řadě případů chápat jako **dvoustupňový** (i když jeho fáze lze většinou oddělit jen teoreticky) a označit jej za **metaforicko-synekdochický**. Jak bylo řečeno výše, bývá nejčastější motivací pro metaforická pojmenování podobnost některé nápadné části rostliny s předmětem nebo jevem, jehož název se přenáší. V první fázi se tedy vlastně metaforicky pojmenovává pouze tato část rostliny, ve druhé fázi pak její jméno synekdochicky přechází na rostlinu celou (např. název *jis-kerka* nejprve pojmenovává na základě podobnosti květy sedmikrásky a následně – i když fakticky časově nerozčlenitelně – se rozšiřuje na celou květinu). Tento princip je pro metaforické tvoření obecněji platný, v názvech rostlin je však zvláště častý. Opírá se totiž o skutečnost, že např. květ (nejfrekventovanější motivující část) v lidském povědomí skutečně do značné míry zastupuje celou rostlinu, splývá s ní. (Explicitním důkazem tohoto vnímání je tvorba synekdochických názvů typu *zlatý květ*.)

V těch případech, kde je motivací pro metaforické přenesení názvu vlastnost plodů či semen, lze zmíněné rozčlenění obou fází zpravidla pozorovat nejzřetelněji, a to proto, že metaforický název plodů (a semen) je užíván zpravidla i samostatně, např. *chlebiček* označuje semena slézu i sléz.

Pro úplnost uvádíme i další možnosti vztahu mezi motivující částí rostliny, srovnávaným denotátem a přeneseným jménem. Vedle zmíněného zcela většího modelu (a), kdy se na základě podobnosti části rostliny s celým předmětem přenáší název celého předmětu (*koláčky, zvoneček*) a rozšiřuje se na celou rostlinu, existuje daleko méně zastoupená možnost (b), kdy se motivačně využívá podobnosti celé rostliny k celému předmětu, jehož název se přenáší

---

³⁵ Pojmenování založená na podobnosti funkce bývají někdy považována spíše za metonymii. Pro jejich zařazení k metafoře však hovoří mj. to, že chceme-li osvětlit jejich motivaci, použijeme slůvek *jako, podobně* (např. šřavel má lidový název *zaječí chlebiček*, protože je považován za oblíbenou a základní stravu pro zajíce podobně *jako* chléb pro lidi). Motivaci funkční podobností spojuje s metaforou též např. ŠMILAUER 1951, BALHAR 1995 b aj.

³⁶ Příklad viz ŠMILAUER 1972, s. 59.

(*mládenec, závoje*; patří sem i přenášení názvů mezi dvěma celkově podobnými rostlinami), a dále možnost (c), kdy je část rostliny (případně i rostlina celá) připodobňována k části jiného předmětu, konkrétně těla (*židova brada, žabí vlas*; tento velmi četný typ však v podstatě odpovídá typu uvedenému ad a, protože se v něm přenáší název celé srovnávané části těla). Skromně zastoupený je typ (d), v němž se na základě podobnosti části rostliny s částí srovnávaného předmětu přenáší název celého předmětu (*gramofonek, komeňček*).

2.2.2. Metonymická pojmenování

Metonymie se na vzniku nářečních přenesených názvů rostlin podílí v podstatně menší míře nežli metafora. Motivace jsou velmi různorodé, často jde o ojedinělé, obtížně zobecnitelné případy. Přesto můžeme vyčlenit několik častěji se vyskytujících typů.

Metonymie motivovaná:

- a) místem výskytu rostliny: *bukač, husa, rybička*
  - rostlina je pojmenována podle zvířete, které se vyskytuje na stejném místě;
- b) časem výskytu rostliny: *májík, kukačka, zezulka*
  - rostlina je pojmenována podle časového období, v němž roste, případně podle zvířete, jehož výskyt je pro daný čas typický;
- c) výsledným produktem (v jejím rámci je možno vyčlenit metonymii výsledného pokrmu): *lep, pukač; kocmatice, kynkul, traňk*
  - rostlina je pojmenována podle produktu, který z ní vzniká;
- d) následkem (případně účelem): *blekot, dobrá mysl, opilec; chlapská láska, milovník 2, rváč*
  - rostlina je pojmenována podle skutečných nebo pouze přaných následků, které způsobuje její požití, přítomnost apod., eventuálně podle „výsledné“ charakteristiky uživatele (v rámci této skupiny se poměrně často objevuje konkretizace abstrakt);
- e) cílovým předmětem: *bolák, kozí vemínko*
  - rostlina je pojmenována podle jevu nebo předmětu, na nějž má působit, zejména jako lék.

Pro další skupiny lze obtížně formulovat sjednocující názvy. V metonymii se může dále motivačně odrážet:

- f) souvislost s předpokládanou čaroucnou mocí rostliny, s čarodějnými praktikami, pověrami apod.: *děvčí hněv, peklo, pás svatého Jana*;
- g) souvislost s využitím rostliny v dětských hrách: *koničky 2, panáček, panenka*
(tento typ hraničí s metaforou – rostlina má v dětských hrách zpravidla zástupnou funkci za předmět, jehož název se přenáší za spolupůsobení podobnostního vztahu);
- h) souvislost s říkadly apod.: (*velká dorotka, kurva, panna*).

V některých případech působí metaforická i metonymická motivace společně, srov. název *husa* (jméno pro kopretinu je pravděpodobně motivováno bílou barvou květu a zároveň místem výskytu, kde se pasou husy). V jiném

smyslu se metafora s metonymií kombinují např. v pojmenování *jelení skok*. Názvy jsou motivovány tvarovou podobností části rostliny se zvířecí stopou, ta je však nejprve metonymicky pojmenována abstraktem *skok*. Obdobným případem je název *Krista Pána pláč*, v němž výraz *pláč* metonymicky vyjadřuje slzy a v tomto významu se metaforicky přenáší do pojmenování rostliny.

2.2.3. Synekdochická pojmenování

V rámci synekdochických pojmenování rostlin se nejvíce uplatňuje tvoření *pars pro toto* (část za celek). Jde především o přenášení názvů nejdůležitějších částí rostliny – květu, listu, kořene – na rostlinu celou. Obecný synekdochický název je pak zpravidla doplněn popisným nebo metaforickým specifikujícím přívlastkem (vyjadřujícím zpravidla motivačně nejvýznamnější vlastnost rostliny), např. *máslový květ*, *vlčí květ*, *žlutý květ*; *babí list*, *sladký list*, *žilný list*; *černý kořen*, *ďáblův kořen*, *vředový kořen*.

Pojmenování ostatních částí rostliny se synekdochicky přenáší ojediněle, např. *vrabí sémě*, *šibáčky*, *šípek* (názvy typu *vlčí jablko*, *zemský oříšek* apod. jsou založeny na metafoře, konkrétně na metaforicko-synekdochickém způsobu, viz výše). Okrajově se vyskytuje též synekdocha, do níž se přenáší název látky, která je součástí rostliny, např. *vlčí lýko*, *šťáva*.

Přenášení totum pro parte (celek za část) je ojedinělé, např. *hráze*, *živý plot* (obě pojmenování vznikla přenesením názvu různých typů ohrad na keř šefiku, který býval často jejich součástí; je možno je chápat též jako metonymii).

Specifikace / specializace se na vzniku přenesených nářečních pojmenování rostlin podílí spíše výjimečně (je-li chápána skutečně pouze jako zužování významové extenze), např. *kvítčko* – název pro sedmikrásku. Za specifikaci lze označit také např. diachronní proces, během něhož se staré obecnější pojmenování bobulovitých plodů *jahoda* specializovalo (často teritoriálně diferencně) pro označení plodů různých rostlin (a návazně začalo označovat i tyto rostliny samé). Zmíněný vývoj v některých případech provázela i změna formální, srov. *jahoda* (brusnice borůvka, jahodník obecný, srstka angrešt atd.), *jahodička* (brusnice brusinka), *jahůdka* (srstka angrešt), *černá jahoda* (brusnice borůvka), *červená jahoda* (jahodník obecný), *zelená jahoda* (srstka angrešt) atd.

Je-li zvláště uvažována funkce přívlastku, pak mu charakter specifikační lze přiznat v synekdochických pojmenováních typu *žlutý květ*, *sladký list* apod. Obdobně mají specifikační charakter přívlastky v názvech s obecným jménem *bylina*, *koření*, *květina*, *kvítí*, *kvítko*, *zelina*. Ty však vzhledem k nepřenesenosti řídicího členu nejsou předmětem zájmu této práce (kromě několika případů s přeneseným adjektivem v přívlastku).

Pojmenování typu *noční fiala*, *smradlavý heřmánek*, *psí mateřídouška* apod. nepovažujeme za specifikace, nýbrž spíše za metaforická přenesení doplněná odlišujícím přívlastkem (viz části 2.3., 2.6.).

2.2.4. Pojmenování vzniklá formálním připodobněním

K ukázkovým a často citovaným příkladům procesu historické ztráty transparentnosti výrazu a jeho sekundárního připodobnění³⁷ k formám zvukově blízkým (za spolupůsobení lidové etymologie) patří nářeční pojmenování pro mateřidoušku. Všechna lze odvodit od staročeského pojmenování *materie dúška* (*dúška* – dem. od *duše*), které vzniklo podobně jako v jiných slovanských jazycích překladem latinského názvu *matris animula*. Z původního sousloví *mateří douška*, zachovaného jen v malé míře, vznikla spřežka *mateřidouška*, která se později stala etymologicky nejasnou. Zejména její druhá část *douška* přestala být průhledná a byla místy nahrazena podobně znějícím slovem *droužka* – družička, případně *doušek* – hlt. Změny nastaly i v první části spřežky, kde se místo *mateří* objevuje např. významově blízké *babí*, případně *Maří* (podle Panny Marie, případně podle Maří Magdalény).³⁸

Podobně vznikla i řada pojmenování dalších (výklady jednotlivých jmen viz III. kapitulu). K formálnímu příklonění dochází zejména na základě:

a) ztráty průhlednosti domácích slov, např. *břín* > *dřín*, *řepíček* > *hřebíček* 2, *řmění* > *hřmění*, *patáčky* > *ptáčky*, *vřez* > *rez*, *stračka* > *sračka*, *jmeli* > *tmelí* / *tmel*, *vřes* > *vřesk*,

b) motivační neprůhlednosti přejatých slov: např. *leluja* (nár. hlásková podoba slova *lilie*) > *haleluja*, *Dummlich* > *dumlík*, *melissa* > *meluzína*.

Relativně mnoho rostlinných názvů vzniklo příkloněním neprůhledných forem (především přejatých slov) k vlastním jménům, nejčastěji ženským: např. *chamomilla* > *kamilka*, *konvalinka* > *karolinka*, *majorana* > *marjánka*, *veronica* > *veronika* / *veronička* / *verunka*.

Zajímavé jsou případy, kdy se průhledný, motivačně vcelku srozumitelný název příklonil ke slovu, jehož primární význam je s pojmenovávanou realitou obtížně usouvztažitelný, např. *střapeček* > *střeček*.

2.2.5. Složitější případy

Kromě názvů, které jsou z hlediska druhu přenášení i z hlediska motivačního celkem jednoznačně popsitelné a zařaditelné, existují také pojmenování, která – jak už to v živém jazyce bývá – obtížně podléhají pokusům o jednoduchou kategorizaci. Uvedme alespoň několik z nich na ukázkou:

kozí brada 3:

Depreciační nářeční pojmenování sasanky *kozí dříst* bylo eufemicky změněno na pojmenování se stejným přívlastkem – *kozí brada* (využilo se přitom – bez spoluúčasti metaforické motivace – výrazu *brada*, v nářečních názvech rostlin dosti frekventovaného);

³⁷ V české dialektologii jsou tyto procesy označovány většinou termínem *adideace*, zejména pokud se na příklonění slova ke slovu zvukově blízkému podílí i faktor sémantický (jde tedy o příklonění formálně-významové, srov. HLAVSOVÁ 1986, s. 225).

³⁸ Viz BALHAR – JANČÁK a kol. 1997, s. 250; MACHEK 1954, s. 202.

židova brada:

Latinský název *Arum* se přiklonil ke jménu biblického velekněze Árona (srov. český odborný název rostliny *árón*), z toho (za spoluúčasti metaforické motivace – spodní část listu se podobá rozdělenému plnovousu) vznikla *Arónova brada* a dále *židova brada*;

katuška:

Název pro karbinec *konrádka* byl patrně mylně dešifrován jako cizí vlastní jméno a nahrazen domácím jménem *katuška*;

skřivan:

Nářeční název modřínu vznikl na základě záměny německých slov *Lärche* (modřín) a *Lerche* (skřivan);

zloděj:

Název dvouzubce vznikl neporozuměním z jiného pojmenování téže rostliny *žebrácké vši* na základě asociace *žebrák* – *zloděj*.

Některé názvy jsou důsledkem různých kontaminací, změnění apod.:

vrbičná košile:

Název rdesna vznikl kontaminací dvou nářečních názvů téže rostliny – *vrbka*, *svaté Maří košile*;

kuří řit' 1:

Název pro prvosenku snad vznikl podle jiného jejího názvu (metaforicky motivovaného) *kuří dříst*.

Pojmenování vzniklá zjednodušením

Pro úplnost dodáváme, že podobný výsledek jako přenášení měly v některých případech i různé postupy zjednodušovací (zejména univerbizace; nejde však zpravidla o univerbizaci slovtvornou, nýbrž spíše metonymickou) např. *petrklíč* > *klíč*, *růže z Jericha* > *jericho*, *turecké zeli* > *turek*.

2.3. Víceslovná přenesená pojmenování

Vedle jednoslovných přenesených jmen se v nářečném názvosloví rostlin objevuje také mnoho víceslovných přenesených pojmenování.³⁹ Vzorem pro ně mohly být kalky podobných latinských jmen, vyskytující se v učenceké terminologii už od staročeského období (platí to např. o pojmenováních podle částí zvířecího těla), do značné míry však šlo o obecnou tendenci, uplatňující se v domácím lidovém jazyce i v jiných věcněvýznamových okruzích (srov. nářeční názvy pokrmů, např. *nahé děti*, *hladká amčka*). Nejfrekventovanějším typem jsou dvouslovná pojmenování přenesená jako celek, tj. motivačně celistvá (např. *prasečí ouško*, *žebrácká kabelka*)⁴⁰. Okrajověji se vyskytují dvouslovná pojmenování s přeneseným výrazem pouze v řídicí části (*jarní bída*), dále s všeobecným nebo synekdochickým označením rostliny v řídicím členu a přeneseným, častěji však popisným určením v přívlastku (např. *stříhané kvítí*, *vředový kořen*), případně pojmenování připomínající zčásti binomickou strukturu vědecké nomenklatury (*lesná fialka*, *lepký rozmarýn*).

Je třeba poznamenat, že v posledně jmenovaných názvech – motivovaných podobností mezi dvěma rostlinami – považujeme určovanou substantivní část za přenesenou. Přívlastky v těchto pojmenováních chápeme jako odlišující (naplňují tendenci po diferenciaci výchozího a vznikajícího jména), nikoli však jako specifikální / specializační, protože jejich užití nemá za následek zúžení významové extenze. (Např. název *noční fiala* není motivován představou, že rostlina, kterou označuje, patří do jakési nadřazené třídy fial / fialek a v jejím rámci je specifikována noční dobou květu. Pojmenovává totiž květinu, která se od fialky dosti liší. Obě rostliny se podobají pouze intenzitou vůně, a právě tato vlastnost motivovala metaforické přenesení názvu.) Pouze v případech pojmenování motivovaných velkou blízkostí dvou rostlin lze připustit i pojetí, že přívlastek má funkci specifikální a určovaná část je nepřenesená (srov. výklad o typu *vlčí mák* v části 2.6.).

2.3.1. Strukturní typy

Z hlediska strukturního jsou víceslovná přenesená pojmenování rostlin převážně dvouslovnými determinačními syntagmaty. Podle slovnědruhové povahy řídicího (určovaného) členu lze charakter celého spojení označit za substantivní. Závislý (určující) člen má syntaktickou funkci atributu, zpravidla stojí v antepozici (na rozdíl od nomenklatury odborné, která upřednostňuje postpozici) a bývá nejčastěji vyjádřen adjektivem ve složeném tvaru, např. *kočičí drápky*, *pyšná růže*, *zaječí chléb*.

V atributu se mohou vyskytnout také posesivní adjektiva ve tvaru jmenném, např. *kantorovy boty*, *židova brada* (je však třeba připomenout, že se v nářečích

³⁹ Nepřenesená (popisná) víceslovná pojmenování (nejen rostlinná) se naopak v nářečích vyskytují v menší frekvenci nežli ve spisovné češtině, srov. DOKULIL 1962, s. 117.

⁴⁰ Viz vysvětlení motivací ve III. kapitole.

na rozdíl od spisovného jazyka projevuje i u individuálně posesivních adjektiv tendence k uplatnění složené deklinace, např. *Ježíškovy očička, Petrová hůl, židový gatě*). Spíše výjimečně je přívlastek tvořen posesivním genitivem substantiv, např. *len Panny Marie, Pána Boha koláčky*. Tato forma je obvyklá v případech víceslovného atributivního určení.

Přehled strukturálních typů:⁴¹

V přehledu je sledována slovnědruhá skladba názvů (u adjektiv též difference složený tvar × jmenný tvar), dále postavení atributu a jeho charakter: (shodný × neshodný, jednoduchý × rozvitý). Znak A, S, P označují slovní druhy (A = adjektivum, S = substantivum, P = prepozice).

A-S

Jméno (substantivum) a shodný jednoduchý přívlastek (vyjádřený složeným tvarem adjektiva) v antepozici: *slepy mák, dobrá mysl, psí ocas*.

Tento typ je v nářečním názvosloví většinový (postavení přívlastku odpovídá běžné mluvě).

A-S

Jméno (substantivum) a shodný jednoduchý přívlastek (vyjádřený jmenným tvarem adjektiva) v antepozici: *židova brada, pánbičkův chlebiček, kantorovy boty*.

V názvech vyjadřujících přivlastňování osobám je tento typ poměrně častý (v nářečí se však i individuální posesivita mnohdy vyjadřuje složenými tvary, viz výše).

S-A

Jméno (substantivum) a shodný jednoduchý přívlastek (vyjádřený složeným tvarem adjektiva) v postpozici: *babka vodní, heřmánek smradlavý, hrách divoký*.

Tento typ je spíše ojedinělý (navíc patrně neodpovídá úzu⁴²). Postpozice shodného adjektivního přívlastku se nejčastěji objevuje v názvech, jejichž substantivní část je přenesením jiného rostlinného jména a přívlastek má charakter odlišující (tím se podobají odborné nomenklatuře).

---

⁴¹ Strukturální typy lidových přenesených názvů rostlin se zabývá též ČERMÁK (1996). Uvádí šest následujících struktur: S-A (*plamének plotní*), S-A-S (*kandík psí zub*), A-S-A (*kozí brada pochybná*), A-S-S (*kuří noha ježatka*), S-S-A (*len matky boží*), A-S (*tchynin jazyk*). K tomu je však nutno říci, že analyzované názvy většinou nelze považovat za lidové (srov. MACHEK 1954). Kritériem pro jejich výběr byla autorovi pravděpodobně spíše přenesenost než deklarovaná lidovost. Přinejmenším 2. – 4. typ se v nářečích vůbec nevyskytuje.

⁴² Postpozice shodného adjektivního přívlastku se nejčastěji objevuje v názvech zaznamenaných KOSÍKEM (1941), k nimž nelze mít stoprocentní důvěru. Není však vyloučeno, že nářeční pojmenování v některých případech kopirovala základní stavbu kalkovaných názvů latinské nomenklatury.

S-A

Jméno (substantivum) a shodný jednoduchý přívlastek (vyjádřený jmenným tvarem adjektiva) v postpozici: *vlásky pámbíčkovy*.

S-S-S

Jméno (substantivum) a neshodný genitivní rozvitý přívlastek (vyjádřený substantivou) v postpozici: *len Panny Marie, pantoflíčky Panny Marie, vlásky Pána Ježíše*.

Tento typ se objevuje především v názvech, které mají v přívlastku jméno Panny Marie.

S-S-S

Jméno (substantivum) a neshodný genitivní rozvitý přívlastek (vyjádřený substantivou) v antepozici: *Pána Boha koláčky, Panenky Marie kolo, Krista Pána pláč*.

Tento typ je velice častý (častější nežli předchozí) v názvech se jménem božím, jménem Panny Marie a Ježíše v přívlastku. Antepozice neshodného přívlastku je však v nářečích obecně dosti běžným jevem.

S-A-S

Jméno (substantivum) a neshodný genitivní rozvitý přívlastek (vyjádřený substantivem a adjektivem ve složeném tvaru) v postpozici: *lilie svatého Jana, peří svatého Ducha, vousy svatého Ivana*.

Jde o obvyklou strukturu jmen motivovaných přisuzováním něčeho svatým (srov. též první typ S-S-S).

A-S-S

Jméno (substantivum) a neshodný genitivní rozvitý přívlastek (vyjádřený substantivem a adjektivem ve složeném tvaru) v antepozici: *svatého Jana růže, svaté Maří košile*.

Tento typ je spíše ojedinělý (srov. S-A-S a též druhý typ S-S-S).

Vedle uvedených častěji se opakujících typů víceslovných přenesených jmen rostlin byly v shromážděném souboru nářečních názvů ojediněle zaznamenány i struktury další, např. *utopených očí* (S-S: jméno a neshodný genitivní jednoduchý přívlastek – vyjádřený substantivizovaným adjektivem – v antepozici; srov. např. A-S-S), *paní v trní* (S-P-S: jméno a neshodný přívlastek – vyjádřený předložkovým spojením – v postpozici).

2.3.2. Sdružená pojmenování, či frazémy?

(Dodatek pojmoslovný)

Z hlediska dosavadní lexikologické teorie není zcela jasné, zda patří víceslovná přenesená pojmenování nářečního názvosloví k tzv. sdruženým pojmenováním, či spíše k frazémům (je však třeba říci, že rozdíly mezi oběma druhy ustálených slovních spojení nejsou vymezovány zcela jednotně, viz dále). Největším problémem při rozhodování je právě příznak přenesenosti.

Pokusíme se k této otázce stručně vyjádřit. Za východisko volíme charakteristiku J. MACHAČE (1967, s. 141), která zdůrazňuje aspekt funkční. Sdružená pojmenování MACHAČ spojuje s tzv. primární nominativní funkcí, zatímco frazémům přisuzuje nominativní funkci sekundární.⁴³

Cílevědomou **pojmenovávací činnost** považuje za významný konstitutivní rys sdružených pojmenování i řada dalších autorů (HAUSER 1980, MLACEK 1977 aj.). Domníváme se, že z hlediska tohoto znaku by bylo možno všechny víceslovné lidové názvy rostlin (tedy i přenesené) řadit ke sdruženým pojmenováním.

Vedle zdůraznění funkčního rozdílu se v Macháčově pojetí objevuje ještě další často uváděné diferenční kritérium: **nepřenesenost** × **přenesenost**. Tato distinkce však není u všech autorů chápána jako zcela zásadní a nepřekročitelná. Zdůrazňují ji např. FURDÍK (1980), HAUSER (1980) aj. Naproti tomu např. MLACEK (1977) rozeznává vedle tzv. sdružených pojmenování nefrazeologických (*kysličník uhličitý*) i sdružená pojmenování obrazná (*vlčí mák*).⁴⁴ Také u HUBÁČKA, LAPÁROVÉ a dalších se objevují v rámci kategorie sdružených pojmenování i příklady přenesených jmen. Srov. HUBÁČEK (1971, s. 38): *čapí hnízdo, kozí nožka* (železničářský slang); LAPÁROVÁ (1953, s. 112): *zlatý děšť, pastýřská kapsička*.

Domníváme se, že rozdíl obraznost – popisnost (a s ní související motivační průhlednost) je funkčně nejméně závažný u pojmenování pevně (nekontextově) spjatých s třídou konkrétních denotátů (tedy např. právě rostlin), protože v těchto případech nehrozí nebezpečí významové nepřesnosti.⁴⁵

Je třeba vzít v úvahu i ten fakt, že každé ustálené víceslovné pojmenování (nejen obrazné, ale i popisné) se právě svou lexikalizací stává vlastně pouhou značkou, která se k pojmenované realitě vztahuje jako celek. Jeho motivační průhlednost či neprůhlednost i původní význam členů přestávají být relevantní. Nepovažujeme tedy přenesenost za znak, který by měl jednoznačně vylučovat přenesené názvy rostlin z kategorie sdružených pojmenování.

Sdružená pojmenování bývají také spojována s **terminologičností**. V této souvislosti vyvstává otázka, zda lidové názvy rostlin, brouků, zemědělského nářadí apod. je možno považovat za terminologické. V mnohém totiž neodpovídají souhrnu znaků spojovaných s odborným názvoslovím (jednoznačnost, neexpresivnost, soustavnost, přesné vymezení obsahu i rozsahu, kodifikova-

---

⁴³ Částečnou paralelu bychom mohli najít v diferencii „pojmenovávací“ a „přejmenovávací“ metafory, viz část 1.2.

⁴⁴ MLACEK (1977) však zařazuje k obrazným sdruženým pojmenováním i ustálená slovní spojení typu *gordický uzel, kámen úrazu*, která podle našeho názoru patří jednoznačně k frazémům.

⁴⁵ Srov. též ČERMÁK 1996.

nost, ustálenost apod.).⁴⁶ V rámci dialektů však funkci termínu v podstatě plní. Za jejich nejzávažnější odlišnost od odborné terminologie považujeme přínaležítost k běžné mluvě, tj. neomezenost na odborný nebo profesní jazyk (některým rostlinným názvům by však bylo možno přiznat i tento rys – užívaly je v první řadě poučené bylinářky). Za zásadní problém naopak nepovažujeme jejich přenesenost, v této souvislosti tolikrát diskutovanou, protože také vědecké názvosloví se obraznosti v řadě případů nevyhýbá.⁴⁷

Sdružená pojmenování a frazémy bývají odlišovány i na základě **strukturálního hlediska**. Např. HUBÁČEK (1971, s. 38) diferencuje frazeologická spojení od sdružených pojmenování tím, „že jejich součástí je vždy sloveso ve funkci řídicího členu“. Implicitně je toto rozlišování obsaženo i v řadě dalších prací (alespoň v uvádění ukázkových příkladů). Na druhé straně někteří autoři přiznávají v podstatě stejné strukturální možnosti (a nejde jen o dva uvedené typy) frazémům i sdruženým pojmenováním (srov. FILIPEC – ČERMÁK 1985). Přenesené nářeční názvy rostlin jsou ve vztahu k tomuto kritériu „neproblematické“. Odpovídají nejběžnější struktuře sdružených pojmenování: řídicí substantivum je doplněno adjektivním nebo substantivním atributem.

V dosavadních úvahách jsme zvažovali charakter přenesených nářečních názvů rostlin většinou z hlediska možnosti jejich zařazení do kategorie sdružených pojmenování. Je však třeba uvážit i jejich vztah k frazémům. Frazémy v dnešním pojetí (srov. ČERMÁK 1982, FILIPEC – ČERMÁK 1985) nemusejí být jen slovesné, i u nich se vyzdvihuje funkce pojmenovací (byť ve srovnání se sdruženými pojmenováními poněkud modifikovaná) a přenesenost – dnes spíše šířeji chápáná anomálnost – je přímo jejich konstitutivním rysem. Zdálo by se tedy, že nic nebrání zařazení přenesených názvů rostlin právě k této kategorii. Přesto se domníváme, že k ní nepatří, a to především z toho důvodu, že označují **konkrétní denotáty**. Tento znak totiž posouvá každé přenesené ustálené slovní spojení na periferii frazeologie (srov. rozdíl frazému *gordický uzel* × perifernímu frazému *kočičí hlava*). ČERMÁK takové případy označuje jako kvazifrazémy / kvaziidiomy.⁴⁸

Shrneme-li tento stručný pokus o vyjasnění charakteru víceslovných přenesených nářečních jmen rostlin z hlediska vztahu ke sdruženým pojmenováním a frazémům, musíme konstatovat, že jde o jevy hraniční, zasahující svými rysy do

---

⁴⁶ Srov. HLAVSOVÁ 1986, HABOVŠTIK 1986; k terminologičnosti lidových názvů rostlin ČERMÁK 1996.

⁴⁷ O využití přenesených pojmenování v terminologii viz POŠTOLKOVÁ – ROUDNÝ – TEJNOR 1983, s. 53-57. Je však nutno přiznat, že konkrétně botanická nomenklatura se vzhledem ke své vysoké systematičnosti přeneseným názvům skutečně snaží vyhnout (srov. DOSTÁL 1957).

⁴⁸ Srov. ČERMÁK 1982; FILIPEC – ČERMÁK 1985; ČERMÁK 1996. O tom, že jsou víceslovné přenesené názvy rostlin vylučovány z frazeologie, svědčí mj. i jejich eliminace ze *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* (SČFI). V předmluvě ke druhému dílu (1988, s. 10) se říká: „Samy víceslovné odborné termíny (ani např. lidové názvy rostlin ap.) slovník – ve shodě s pojetím frazeologie pro celý SČFI – neuvádí.“

obou zmíněných oblastí ustálených slovních spojení. Funkčním vymezením se však spíše překrývají s kategorií označovanou jako sdružená pojmenování. Nejvhodnější by však bylo nejasně vymezený termín sdružené pojmenování (alespoň v souvislosti s uvedenými názvy nářečního názvosloví) vůbec neuzívat a vystačit se zcela vyhovujícím označením **ustálené víceslovné pojmenování**.

2.4. Přenášení provázené formálními změnami

Při vzniku nového pojmenování motivovaného podobnostním (případně též metonymickým nebo synekdochickým) vztahem se často projevuje snaha o jeho **formální diferenciaci** od jména výchozího. Tato tendence se může realizovat rozšířením přenášeného výrazu o **odlišující přívlastek** nebo jeho **slovotvornou specifikaci**⁴⁹. Ke specifikačním slovotvorným prostředkům patří především funkčně přehodnocené deminuční sufixy, obdobný úkol však mohou plnit i sufixy další. Všechny tři možnosti najdeme např. v nářečních názvech pro vlčí mák: *psí mák*, *máček*, *mačec* (sufix *-ec* je od původu též deminutivní, už ve staré češtině však získával význam specifikační). V souvislosti s přenášením může dojít i ke změně gramatické charakteristiky motivující jednotky, např. k modifikaci životnosti: *komeničky*.

K problematice dvouslovných pojmenování s odlišujícími přívlastky viz části 2.3., 2.6. Ostatním způsobům formální diferenciacie je věnován následující výklad.

2.4.1. Formální deminuce

Za formální (lexikalizovaná) deminutiva lze považovat takové zdrobnělé formy, které nevyjadřují ani menší míru rozměrů či vlastnosti, ani citový vztah mluvčího k pojmenovávané skutečnosti. K jejich poměrně široké škále⁵⁰ se řadí i případy, kdy významový vztah mezi základním slovem a formálním deminutivem má pouze motivační funkci. Formální deminutiva tohoto typu vznikají na základě podobnostní (souvislostní) relace mezi pojmenovávanou a motivující skutečností a lexikalizují se ve významu podstatně odlišném od sémantiky výchozích jednotek. Patří k nim i řada nářečních pojmenování rostlin⁵¹.

Výskyt formálních deminutiv ve shromážděném souboru přenesených pojmenování rostlin:

Vyskytuje-li se stejné deminutivum ve více názvech, je uveden pouze jeden zástupný doklad. U víceslovných pojmenování nezaznamenáváme přívlastkovou část. Pokud je to možné, jsou všechny doklady převedeny do tvaru singuláru.

---

⁴⁹ Termín *slovotvorná specifikace* užíváme ve shodě s území práci o slovo tvorbě. (V lexikologii je specifikace chápána poněkud odlišně – jako zúžení významové extenze.)

⁵⁰ Např. ŠTÍCHA (1978) rozeznává na základě diferencí pojmenovacích funkcí pět typů lexikalizovaných deminutiv.

⁵¹ Formální deminutiva stojí relativně blízko přenášení nedoprovázenému žádnou formální změnou (alespoň v běžném laickém povědomí je např. název jitrocele *jazyček* chápán víceméně stejně jako název *jazyk*, tj. jako prostě přenesený). Jsou proto v celé práci slavěna po bok pojmenování přeneseným a reflektována v úplnosti (v textu i v souborném přehledu názvů ve III. kapitole), zatímco pojmenování vytvořená ostatními specifikačními sufixy jsou zmíněna jen okrajově (také ve III. kapitole jsou zaznamenána pouze ve výběru).

Maskulina

-ek:

beránek, bochníček, bubáček, bubínek, doušek, drápek, dřístek, fáborek/fábůrek, fousek, gramofonek, hastrmánek, holoubek, hrášek, husárek/housárek, chvostek, jakoubek, janek, jazýček, kačírek, kamýček, kartáček, kliček, klobásek, klobouček, knedlíček, kočárek, kohoutek, kokýšek, koláček, kolovrátek, komeníček, konzárek, korálek, kožoušek, králíček, kropáček/kroppáček, křížek, kvadrátek, lístek, máček, mazaneček, měsíček, milovníček, míšek, mnišek, naháček, nahálek, nehtek, nůsek, ocásek, oříšek, pagáček, pahnoztek, panáček, pásek, patáček, pazourek, pecenek, penízek/penížek, perníček, prstýnek, pséček, ptáček, pupínek, růžek/rožek, srpek, stařeček/staríček/starček, střapeček, střevíček, šibáček, šípek, špárek, talířek, tulipánek, tvarůžek, vlásek, zajíček, zvoněk, žbánek, žebříček

-ik/ík:

bičik, císařík, červík, dračík, dumlík, hvozďík, klíčik, koník, májik, ovsík, šťaglík, šťavlík

-eček:

syreček/sýreček, šatečky, zvoneček

-iček/líček:

anděliček, čertíček, hřebíček, chlebiček, janiček, klíčiček, koníček, kostelíček, májiček, mužíček, ohníček, pantoflíček

Feminina

-ka:

babka, bačkorka, barborka, brádka, bublinka, buchotka, capka/cápka, cigárka, čapka/čápka, čечetka/šešetka, čepička, dorotka, douška, dřístka, fialka, hodinky, homulka, jahůdka, jetelinka, jiskerka/jiskérka, kablík, kačenka, kadrka, kamilka, karolinka, kroupka, krupička, kulka, lopatka, margétka, marjánka, marunka, nitka, nohavičky, nožka, panenka, paprčka, paštička, pažitka (od nář. pažit – f.), peřinka, prdélka, přeslička, pšenička, rukavička, řepka, sirotka, slepička, stopka, střešinka, sukénka, tlapka, varkočky, veronika, verunka, veška, vidlička, zezulka, zuzanka, žlička

-ečka:

botečka

-ička:

babička, botička, družička, fialička, hanička, hlavička, hubička, husička, jahodička, kachnička, kašička, kočička, kozička, kurvička, pacička, panička, pentlička/pantlička, rosička, růžička, rybička, slzička, travička

-enka:

mařenka

-uška:

bětuška, katuška

Neutra

-ko:

dřívko, kolénko, mýdélko, očko, ouško, vemínko

-átko:

housátko, kuřátko, muďátka

-ečko/éčko:

slunečko/slunéčko, srdečko/srdéčko

-ičko/ičko:

kvítíčko, kvítko, mýdličko, očičko/očíčko, peřičko, seničko, sluníčko, srdíčko, zeličko

Z celkového množství 1030 nářečních jmen rostlin registrovaných v naší práci tvoří přibližně čtyřicet procent formální deminutiva (motivovaná převážně metaforicky – *chlebiček*, ale též metonymicky – *červík*, případně synekdochicky – *babí lístek*). Je pochopitelně možné, že v některých případech nářeční sbírky omylem zachytily i deminutivnost nelexikalizovanou, vytvořenou ad hoc. Zdánlivě by tomu nasvědčoval poměrně častý výskyt zdobných i nezdobných forem názvu téže rostliny (např. *jazyk – jazýček, měsíc – měsíček, nahál – nahálek, žabí oči – žabí očko, přeslice – přeslička, veronika – verunka – veronička*). Český jazykový atlas 2 (1997) však v dostatečně průkazném množství případů dokládá, že tyto diference jsou většinou teritoriálně vázané, takže uvedené procentuální zastoupení deminutivních podob lze považovat za vcelku objektivní. Je však nutno upozornit na jiný omezující fakt: část ze zaznamenaného množství zdobných měla charakter formálního deminutiva už v motivujícím významu (např. *hodinky, srpek, syreček, tvarůžek, vidlička*). K této skupině se pochopitelně řadí i názvy, do nichž se přenesla lexikalizovaná deminutivní jména jiných rostlin (*fialka > psí fialka, husička > velká husička, kohoutek > masný kohoutek, rosička > modrá rosička, šťavlík > zaječí šťavlík*). U některých názvů nelze s jistotou určit, zda sufix lze chápat jako deminuční (např. u jmen s polyfunkčním sufixem *-ka*). Některá pojmenování získala svůj tvar na základě formálního připodobnění (např. *zuzanka*). Všechny zmíněné okrajové případy jsme ve shromážděném materiálu napočítali téměř osmdesát. Stále však zůstává více než třicet procent celkového počtu zjištěných přenesených názvů rostlin, jejichž vznik provázela formální deminuce.

Velká frekvence lexikalizovaných zdobných v nářečních názvech rostlin nasvědčuje tomu, že v nich deminuce v pojmenovacím procesu skutečně slouží především jako **formální prostředek k odlišení** přenášeného jména od jména motivujícího. Pro tuto funkci hovoří mj. názvy, do nichž se přenesl výraz, který

v primárním významu zdobněliny vůbec (nebo zpravidla) netvoří: *májík, májíček* (jména ročních dob a měsíců většinou nepodléhají deminuci jako ostatně většina abstrakt), *míšek, seníčko* (také látková substantiva *mech* a *seno* zpravidla deminutiva netvoří, ojediněle mohou tvořit zdobněliny expresivní), *cisařík, mšíšek* (kvantitativní příznak se u personických názvů v případě nutnosti vyjadřuje spíše analyticky; expresivní deminuce u uvedených slov není pravděpodobná), *gramofonek* (předmět je víceméně vázán na stabilní velikost, deminuce by tedy nebyla opodstatněná) apod.

Na druhé straně je pravděpodobné, že v řadě rostlinných názvů příznak zdobnění alespoň zčásti koresponduje s malými rozměry pojmenovávané reality a byl spojen už s motivující představou. Dostal-li např. svlačec na základě tvaru květů jméno *klobouček*, nemusíme nutně deminuční sufix chápat jako specifikační prostředek, nýbrž můžeme vycházet z představy, že kvítek byl vzhledem ke svým malým rozměrům primárně připodobňován spíše k malému klobouku, tedy kloboučku. Můžeme proto uvažovat o přenesení už „hotového“ deminutiva. Tomuto chápání by přispíval i fakt, že se při pojmenování rostlin téměř vždy přenáší název výrazně většího předmětu na menší.

Pro možnost přímého přenášení „hotových“ deminutivních podob hovoří i ty případy, kdy se přenášené výrazy už ve výchozím významu častěji užívají ve zdobnělé formě, např. *drápek, korálek, oříšek, panáček, peníze, prstýnek, tlapka* (přísně vzato bychom většinu z uvedených slov mohli pokládat za formální deminutiva už v motivujícím významu, protože se přinejmenším distribuují, ale často i jemným významovým odstínem liší od svých nedeminutivních protějšků).

Četnost výskytu lexikalizovaných deminutiv v rostlinném názvosloví může být ovlivňována i faktorem citovým. Rostliny (zejména květiny) jsou vnímány zpravidla pozitivně, proto je logické, že k jejich pojmenování bývají využívány formy asociované s kladným citovým příznakem.

Na deminutivnost rostlinných názvů do jisté míry působí i sémantika motivujícího pojmenování, respektive charakter motivující představy. Na první pohled by se sice mohlo zdát, že tomu tak není (formální deminuce provází přenášení výrazů ze všech věcněvýznamových okruhů a naopak téměř pro všechny deminutivní formy lze mezi přenesenými názvy rostlin najít paralelu nezdobnělou), přece však lze i z hlediska tohoto aspektu vysledovat určité preference. Ke zdobnění např. téměř stoprocentně tendují ty rostlinné názvy, v jejichž přívlastcích se objevuje jméno boží, jméno Panny Marie, případně i některých svatých. V těchto pojmenováních (v souvislosti se snahou vyjádřit kladný citový vztah k oblíbenému světci) se nežádka vyskytují i deminutiva druhého stupně: *pánbičkovy očičky, pánbičkovy šatečky, botečky Panny Marie* apod. Že je v tomto typu názvů tendence k deminuci podporována konkrétním obsahem přívlastku, ukazuje srovnání s obdobně motivovanými jmény: např. *kantorovy boty* × *pánbičkovy botičky* (obojí štírovník); *pánbičkovy šatečky* (rožec) × *hastrmanovy šaty* (plavuň).

Dalším okruhem pojmenování, která se do názvů rostlin přenáší téměř vždy ve zdobnělé podobě, jsou jména personická (např. *babička, cisařík,*

komeníček, milovníček, mnišek, mužiček, naháček, nahálek, panáček, stařeček) a zejména propria (např. *barborka, bétuška, hanička, jakoubek, janek, janiček, kamilka, karolinka, katuška, margétka, marunka, mařenka, veronička, verunka, zuzanka*; vedle zřejmých přenesení uvádíme v této skupině i názvy, na jejichž vzniku se podílelo formální připodobnění). Také v těchto případech hraje důležitou úlohu citový faktor, který je hlavní motivující silou pro přenášení personických názvů vůbec (více o tom viz část 2.5.).

Všem uvedeným faktorům lze jistě připsat spoluúčast na motivaci deminutivních forem přenesených pojmenování rostlin, hlavním důvodem jejich užití však pravděpodobně zůstává snaha diferenciatní.

K funkci čistě odlišovací má deminuce nejbliže v těch rostlinných názvech, do nichž se přenášejí jména jiných rostlin. Velikostní rozdíl mezi výchozí a pojmenovávanou realitou je totiž v takových případech víceméně zanedbatelný, takže mu nelze přisuzovat motivační hodnotu (v nečetných případech, kdy je třeba zachytit velikostní relaci, využívá jazyk spíše vyjádření analytické: *sedmikráska – velká sedmikráska*). Emotivní faktor v těchto názvech k deminutivnosti také pravděpodobně nepřispívá, protože přenášení probíhá zpravidla od rostliny důležitější na méně významnou, k níž mluví nepociťují kladný vztah. O čistě specifikační funkci deminuce při přenášení názvů mezi rostlinami svědčí také paralelní využívání tohoto prostředku s dalšími možnostmi formální diferenciaci, např. s připojováním odlišujícího přívlastku: *hrášek – vlčí hrách, fialička – psí fialka, zeličko – zaječí zeli, jetelinka – zajičí jetelina*.

Využívání formální deminuce při tvoření nových pojmenování není výsadou lidového názvosloví, nýbrž je relativně časté i v odborné nomenklatuře (která se jinak přenášení brání). Nejvíce se lexikalizovaná deminutiva objevují v názvech motivovaných pojmenováním téže třídy, tj. přenášeny z rostliny na rostlinu (srov. Preslův výtvar *kapustka*, Podpěrův název *pýřeček* ad.), není však vyloučeno ani přenášení ze zvířecí oblasti na rostlinnou, případně též motivace vzdálenější.

2.4.2. Specifikační derivace

Vedle sufixů deminutivních se na formálním odlišení přenášeny jmen obecně podílejí i další specifikační přípony.⁵² Pro maskulina jsou to: *-ec, -ek, -ik, -ník (-ovník), -ák, -áč, -ic, -an, -en, -oun, -ous, -oš, -ýš, -ýř, -or, -ol, -el, -ul*; pro feminina: *-ice (-nice, -ovice, -ovnice), -ka (-ovka a jiné varianty), -ina (-ovina), -ura, -ucha, -yně, -ule, -eň, -ev, -eř*; pro neutra: *-ko, -ce, -eso, -mo, -í*. Nejvíce bývají zastoupeny: *-ec, -ník, -ice, -ka*.

Část z uvedených sufixů se účastní i vzniku nářečních pojmenování rostlin.

---

⁵² Jejich přehled přejímáme z práce DANEŠ – DOKULIL – KUCHAR 1967, s. 430.

Výběrový ilustrační přehled uplatnění specifikačních sufixů v nářečním názvosloví rostlin:

V následujícím přehledu se zaměřujeme především na jména motivovaná podobností. Vedle pojmenování patřících jednoznačně do kategorie substantiv vyjadřujících motivačním poukazem vztah substance k substanci (z hlediska onomaziologického jde o tzv. jména podle podobnosti, eventuálně jména podle význačné části) se v seznamu objeví i taková, jejichž motivace může být chápána dvojným způsobem: buď jako vztah substance k substanci (*hlava* > *hlaváč*), nebo jako vztah substance k vlastnosti (*hlavatý* > *hlaváč*).⁵³ V některých případech tyto nejasnosti mohou souviset i s obtížným rozlišováním specifikační derivace od univerbizace dvouslovných pojmenování.

Maskulina

-ec (historicky jde o deminutivní sufix):

dřevec, kozelec, květec, mačec, rmenec

-ík/ník (-níček):

aksamitník, lyžičník, máselník, (másleníček), ocasník, prosník, vemeník

-ák:

pišťalák, růžák, vajčák

-áč (-áček):

bradáč, hlaváč, (hlaváček), (chlupáček), konopáč, ocasáč

-ín:

bukvín

-íř:

ovsíř, vousíř

-och:

masloch

Feminina

-ice (historicky jde o deminutivní sufix):

chlapice, konopice, ovsice

---

⁵³ Srov. DOKULIL 1962, s. 110.

-ka (-ečka):

fouska, konopka, másilka, ocáska, oříška, sametka, ušatka, (žbánečka)

-ina:

maslina

-ule:

hadule

-aha/iha:

ovsaha, ovsaha

Neutra

-ce (historicky jde o deminutivní sufix):

dřevce

-í (sufix nese zároveň sémantický příznak hromadnosti):

červánčí, kloboučí, knoflíčí, kokrhéli, ořeší, patáčí, syráčí

Z uvedeného přehledu vyplývá, že specifikací sufixy uplatňující se v nářečnických pojmenováních rostlin v podstatě odpovídají (až na výjimky, srov. užití přípon *-ín, -íř, -och, -aha, -iha*) repertoáru zaznamenanému z ostatních útvarů i věcněvýznamových oblastí národního jazyka. Nejčastější jsou sufixy *-ník, -ka, -í* (značná frekvence sufixu *-ník* koresponduje s jeho celkově četným výskytem v odborném i lidovém názvosloví rostlin⁵⁴).

Využívání specifikacních sufixů při tvorbě rostlinných jmen je daleko častější v odborné nomenklatuře nežli v lidovém názvosloví (v souboru pojmenování uvedených MACHKEM 1954 jsme zaznamenali poměr zhruba 5 : 1). Specifikacní jména v mnoha případech vznikala jako náhrada za starší (většinou nářeční) metaforická pojmenování, nehodící se pro vědeckou terminologii (srov. Preslovy výtvoř: *mydlice* × *kočičí mýdlo*; *náprstník* × *náprstky*; *peprnec* × *pepř indiánský*; *střevíčník* × *pantoflíčky*), případně jako kalky a napodobeniny latinských, polských a jiných názvů (srov. *hnízdovka, ježatka, palečkovec, pupenka, šípověnka*).

---

⁵⁴ Časté uplatnění přípony *-ník* v rostlinném názvosloví vysvětluje DOKULIL mj. tím, že věcně vymezená kategorie rostlin do značné míry ovlivňuje uniformitu slovo tvorných typů bez zřetele k uplatnění běžných onomaziologických pravidel (DANEŠ – DOKULIL – KUCHAR 1967, s. 151).

2.4.3. Morfologické změny

Změny rodu⁵⁵

Změna morfologické charakteristiky bývá spojena se slovtvornou úpravou, tj. sufixací, resufixací (srov. výše využití specifikačních prostředků):

- maskulina z feminin: *pišťalák, ružák*; maskulina z neuter: *prosník, vajčák*;
- feminina z maskulin: *chlapice, hadule*; feminina z neuter: *konopice, másilka*;
- neutra z maskulin: *kloboučí, patáčí*.

Nejčastěji se při vzniku rostlinných názvů projevuje změna ve prospěch ženského rodu. Souvisí to jednak s ženským rodem hyperonym, srov. *rostlina, zelina, kytky, květina* (na Moravě však *kvítka*), jednak s obecným (citově ovlivněným) chápáním rostlin – zejména květin – jako ženského elementu.

Změny životnosti

Přenáší-li se životné jméno na „neživou“ rostlinu, uchovává si někdy koncovky životné deklinace, jindy je přizpůsobuje (alespoň zčásti) deklinaci neživotné. (V slovníkově zachycených názvech rostlin mohou o těchto diferencích svědčit pouze tvary nominativů plurálu maskulin.)

Příklady změněných tvarů:

- *beránky, holoubky, kačírky, kohoutky, komeňčky, koničky, králíčky, ptáčky, zajičky*.

V této souvislosti je nutno připomenout, že v některých nářečích se neživotné tvary objevují i v názvech živočichů, zatímco životnými tvary se odlišují jen jména personická. Předpokládáme však, že tento faktor v uvedených případech mohl působit nanejvýš okrajově. Navíc jsme zaznamenali i změnu jména personického – *komeňčky*.

Příklady nezměněných tvarů:

- *hotaři, vlci* (i *vlky*).

Změny čísla

Změny gramatického čísla (singulár > plurál) nelze považovat za realizaci snahy o formální odlišení přenesených pojmenování od výrazů motivujících. Četnost užívání plurálových tvarů (mnohdy na daném teritoriu bez možnosti singulárové varianty, srov. údaje v *Českém jazykovém atlase 2*, 1997) je ovlivněna reálným hromadným výskytem řady rostlin. Na uplatnění plurálové formy má vedle hromadnosti výskytu vliv též drobnost a vícečetnost květů, případně drobnost a někdy též menší významnost celé rostliny. Naopak výraznější

---

⁵⁵ Je třeba vést v patrnosti, že některé rodové rozdíly od spisovného jazyka jsou pro nářečí příznačné už u motivujícího slova, např. *břich* (m.), *pažit* (f.).

rostliny s nápadným (zpravidla jediným) květem bývají označovány singulárovou formou (i takové, které se rovněž vyskytují hromadně); srov. např. ve III. kapitole v souboru D poměrně časté plurálové názvy pro kohoutek luční a téměř výhradně singulárové názvy pro kopretinu.

Plurálové formy jsou časté také u pojmenování metaforicko-synekdochických, která primárně označují plody (vyskytující se ve větším množství), srov. názvy slézu: *bochničky, homulky, koláčky, pagáčky, patáčky, syrečky, cigánské tvarůžky*.

S využíváním plurálových forem souvisí i výskyt slovtvorně utvářených pojmenování hromadných (na úzkou souvislost kategorie plurálu s onomaziologickou kategorií hromadnosti upozorňuje DOKULIL 1962, s. 48), např. *červánčí, kloboučí, knoflíčí, kokrhéli, ořeší, patáci, syráci*. (V uvedené skupině jde většinou o pojmenování, která se v motivujícím významu nevyskytují v podobě kolektiva. Tento fakt přispívá k chápání dané slovtvorné změny jako specifikační derivace, viz výše.)

Při vzniku rostlinných názvů, do nichž se přenáší jména částí těla, dochází také ke změnám duálových tvarů na tvary plurálové. V nářečních pojmenováních rostlin se objevují jak tvary nezměněné, např. *volské oči, babí uši*, tak tvary upravené, např. *volí oka, babí ucha*. (Tendence přechodu duálových tvarů k plurálové formě má však v dialektech obecnější charakter.)

2.5. Věcněvýznamové motivační oblasti přenesených pojmenování rostlin

Při klasifikaci metafor (eventuálně dalších druhů přenesených pojmenování) bývá zpravidla rozlišováno šest základních věcněvýznamových oblastí, mezi nimiž dochází k přenášení: člověk, živočich, lidské a živočišné tělo, rostlina, neživá příroda, výrobek.⁵⁶ Zvláštní skupinu tvoří přenášení mezi abstrakty a konkréty a také apelativizace proprií.

Naše členění uvedenou klasifikaci v zásadě respektuje, pouze ji podle potřeb daných charakterem materiálu poněkud zjemňuje. (Apelativizaci vlastních jmen osobních zařazujeme pod oblast přenášení názvů osob; na rozdíl od klasické apelativizace se zde totiž přenášení neopírá o charakteristické rysy konkrétního primárního nositele jména, ale o některé obecnější personické znaky.)

V následujících poznámkách se zamýšlíme mj. nad důvody rozdílné míry uplatnění jednotlivých věcněvýznamových okruhů při motivování přenesených názvů rostlin, nad častějším opakováním konkrétních názvů či typů a potenciální modelovostí tvoření přenesených pojmenování v této oblasti nářečního slovníku. Většina přenesených názvů rostlin vznikla metaforicky, objevují se však, jak už bylo zmíněno dříve, též metonymie a synekdochy (eventuálně specifikace). V případech, kde to materiál umožňuje, uvažujeme i nad faktory, které ovlivnily druh přenášení z dané sémantické oblasti.

Do následujícího přehledu zařazujeme i pojmenování vzniklá formálním připodobněním, případně některým z dalších způsobů tvoření (např. univerbizací), pokud se ve výsledku podobají přeneseným jménům. I jejich výskyt totiž může být – a nejen působením lidové etymologie – v relaci k primární sémantice výrazů (zejména v souvislosti s celkovou frekvencí přenášení pojmenování z konkrétní sémantické oblasti).

Pro jednotlivé druhy přenášení užíváme značky:

- M** - názvy metaforické
- m** - názvy metonymické
- s** - názvy synekdochické (v nichž se pojmenování části rostliny přenáší na rostlinu celou)
- sp** - názvy vzniklé specifikací obecnějšího pojmenování
- 0** - názvy, u nichž není známa motivace, a tudíž ani nelze rozlišit druh přenesení
- ?** - případy obtížně rozlišitelné

Dále:

- z** - názvy vzniklé zjednodušením (nejde zpravidla o čistou slovotvornou univerbizací)
- p** - názvy vzniklé formálním (formálně-významovým) připodobněním
- j** - názvy vzniklé jinak (složitější případy)

---

⁵⁶ Tak např. ŠMILAUER 1972, FILIPEČ – ČERMÁK 1985 ad. Tato klasifikace má velmi dlouhou tradici, její kořeny lze hledat už u QUINTILIANA.

Číslice za nářečnými názvy odkazují k polysémní struktuře hesel v seznamech pojmenování ve III. kapitole.

U dvoučlenných pojmenování považujeme za rozhodující pro zařazení k jednotlivým sémantickým skupinám primární význam **dominující substantivní části**. Přívlastky budou pojednány samostatně (viz část 2.6.). Zmiňujeme se zde o nich pouze tehdy, vyžaduje-li to nutně logika výkladu.

V nemnohých případech, kdy se zdálo nevyhnutné uvést dvě **souběžně působící motivace**, jsou obě spojeny značkou +. Tam, kde etymologické výklady připouštějí **několik možných výkladů motivace**, je v následujícím přehledu upřednostněn (ve snaze o zjednodušení) jen jeden. V případech, kdy se přenesený název ještě dále přenášel mezi několika **velmi podobnými** rostlinami, uvádíme ho zpravidla jen u jedné z nich.

Různonářeční názvy pro **tutéž** rostlinu, které se vzájemně liší pouze gramatickým číslem (*volské oko – volské oči*), deminucí (*panák – panáček*) a dále jakoukoli odlišností přívlastkového adjektiva, případně jeho absencí (*ucho – volské ucho – zaječí ucho*), jsou v následujícím přehledu sdruženy pomocí závorky. Uvádí ji vždy zástupný příklad. Slůvkem *též* jsou připojeny názvy, které jsou ve svém motivujícím významu zcela jednoznačnými nářečnými heteronymy (*kohoutek – kokýšek*).

Sémantické okruhy

A) osoba

a) vlastní jméno:

(U přenášení vlastních jmen do názvů rostlin nejde o klasickou metaforu, metonymii či synekdochu, proto u dokladů druh přenášení neuvádíme.)

barborka, suchá běta 1, 2 (*chudá běta, bětuška*), *hanička, lepivý honza, pochcany honza, jakoubek, klustý janek, vředový janek, janiček, holá káča* 1, *kamílka* p, *karolinka* p, *katuška* j, *pichavá manda, margita (margétka), marjánka* p, *marunka* j, *mařena* j, *mařenka* 1-p, 2-z+p, *veronika (veronička, verunka)* j, *zuzanka* 1-p, 2-0, 3-p

Vlastní jména nejsou vzhledem k **nedostatku významu** pro přenášení příliš vhodná. Osobní vlastní jména mu podléhají např. v těch případech, kdy pojmenovávají všeobecně známé nositele výrazných vlastností a stávají se tak vhodným východiskem pro obecné vyjádření těchto vlastností (např. *Lazar > lazar, Švejk > švejk*). V přenesených názvech rostlin však o zmíněný druh motivace nejde. Přenášení se zde opírá pouze o skutečnost, že u proprií užívaných zvykově k pojmenovávání lidských jedinců lze hovořit o zobecněném významovém rysu **osobovosti**. Personifikující aspekt pak v přenesených názvech odráží citový přístup ke květinám (a rostlinám vůbec). Užití osobního jména je v této oblasti nejčastěji motivováno kladným vztahem k pojmenovávané realitě (s tím souvisí i deminutivnost tvarů a výběr především ženských jmen, např. *hanička, zuzanka*), může však být na druhé straně motivováno i snahou o vyjádření záporného, přehlíživého vztahu k rostlinám méněcenným (v tom případě se základem stávají především nedeminutivní domácí varianty vlastních jmen; ne

náhodou bývají k tomuto účelu vybírána taková jména, která slouží i k označování hloupých či jinak opovrhovaných lidí, např. *běta*, *káča*⁵⁷).

Tendence nazývat květiny ženskými jmény bez konkrétněji definovatelné motivace umožňuje i poměrně časté uplatnění formálního připodobnění v této oblasti⁵⁸ (např. příkloněním neprůhledného názvu *konvalinka* ke zdobnělině ženského jména vznikl název *karolinka*, podobně *osanka* > *zuzanka*; také latinský název rozrazilu pronikl do lidového jazyka v souvislosti se stejně znějícím ženským jménem: *Veronica* > *veronika*, *veronička*, *verunka*).

U **dvouslovných** rostlinných názvů je třeba si povšimnout, že v nich přenesené vlastní jméno může mít i funkci pouhého **formálního nositele** motivující vlastnosti (schopnosti apod.) explicitně pojmenované v přívlastku, takže by bylo zavádějící hledat pro ně přímou motivaci (např. *lepivý honza* – název je motivován „lepivostí“, tj. schopností rostliny přichytávat se na šaty a srst; podobně *vředový janek* – motivující jsou účinky rostliny při léčení vředů). Formálnost funkce substantiva v některých dvoučlenných názvech rostlin je ještě zřetelnější v těch případech, kdy nositele vlastnosti nevyjadřuje proprium, ale přenesené personické apelativum, např. *krvavý stařeček*. Ani v tomto případě totiž nejde o metaforickou motivaci danou podobností pojmenovávané rostliny se starcem (nebo dokonce s nepřilíš běžnou představou starce zkrvaveného). Motivující je zde nápadná vlastnost rostliny (červená barva její vnitřní tekutiny – metaforicky přirovnávaná ke krvi), která se v konkrétních názvech transformuje buď do derivovaného názvu, v němž je onomaziologická báze nositele (vlastnosti) vyjádřena slovtvornými prostředky, např. *krvavník*, nebo do názvu, v němž je nositel (vlastnosti) vyjádřen zástupně – v podstatě libovolným běžným pojmenováním osoby, např. *krvavý stařeček*.

b) vlastní jméno biblické postavy:

pilát p

Obecně vzato bývají vlastní jména náboženských (zejména biblických) postav přenášena poměrně často (viz výše *Lazar* > *lazar* apod.), avšak především do pojmenování osob. V názvech rostlin se téměř nevyskytují (i jediné uvedené pojmenování *pilát* vzniklo formálním připodobněním). Častěji se objevují v přívlastcích názvů víceslovných, např. *pás svatého Jana* (viz dále v pojednání o přívlastcích).

c) osoba obecně:

mládenec M, *tlčí muž* (*mužiček*) ?, *paní* v *trní* M, *paničky* M+m, *panna* m, *stařeček* M, *krvavý stařeček* ?, *staříček* M, *nahá ženská* ?

⁵⁷ Podobné názvy najdeme v nátečích i pro jídla, srov. *dorota* = jitrnice, *káča* = plněný vepřový žaludek apod.

⁵⁸ Příklady nátečného připodobnění slov k formálně blízkým vlastním jménům uvádí též FIC 1995, s. 114-115.

Pojmenování této sémantické oblasti se přenáší do metaforických názvů motivovaných především výrazným vnějším znakem rostliny (např. *stařeček* – podle nápadné šedivosti a brzkého odkvětu rostliny; *staříček* – podle šedivého chmýří odkvetlého květenství přirovnávaného ke stařeckým vlasům). Objevují se však i názvy, v nichž přenesení osobního jména není motivováno jen podobností srovnávaných denotátů (v těchto případech pak méně výraznou), nýbrž i snahou vyjádřit pragmatický aspekt (např. *mládenec* – žertovné pojmenování rostliny vysoko čnějící mezi obilím).

Ve výkladu přenesených názvů obsahujících vlastní jména jsme již naznačili, že dvojdělnné názvy typu *krvavý stařeček*, *tlčí* (tučný) *muž* apod. lze motivačně „dešifrovat“ prostřednictvím analýzy přívláskové části. Substantivum zde hraje v podstatě jen formální roli, proto zařazení celého názvu do skupiny pojmenování motivovaných vztahem k nějaké osobě je víceméně mechanické.

Celá tato skupina je velmi blízká názvům uvedeným ad g.

d) osoba podle rodinného vztahu:

babička p, *babka* 1-z, 2-z+m, *babka vodní* 0, *babky* 0, *dědek* M

Také pojmenování z oblasti rodinných vztahů se do názvů rostlin přenáší poměrně málo. Častější frekvenci má pouze výraz *babka* (a varianty), který se v lidovém jazyce přenáší i do pojmenování celé řady dalších věcněvýznamových okruhů.⁵⁹ V oblasti rostlinného názvosloví jsme však zaznamenali spíše adjektivní odvozeniny tohoto výrazu v přívláskách dvouslovných pojmenování, např. *babí list* (viz pojednání o přívláskách).

Obecně je tendence poměrně častého přenášení pojmenování *babka*, *dědek* v dialektech dána především přirozenou významností primárních nositelů těchto názvů v běžném životě a také citovým vztahem k nim, který se jako motivační aspekt může projevit zejména v názvech expresivních.

e) osoba podle etnické příslušnosti:

cikánka 1-M, 2-M, *turek* z

Přenášení pojmenování z této oblasti bývá zpravidla motivováno zobecnělou negativní příznakovostí, která je na základě společenských hodnotících stereotypů⁶⁰ spojována s představiteli určitých etnik. (Tato příznakovost se odráží zejména v depreciačních přívláskách dvoučlenných pojmenování, např. *cikánské vši*, viz pojednání o přívláskách.) Uvedené dva názvy však depreciační konotace v podstatě nenesou. Ojedinelá metafora *cikánka* je motivována nápadnou podobností barvy květu s cikánskou sukni, případně s tmavou barvou pleti. Pojmenování *turek* není vůbec přenesené, vzniklo zjednodušením názvu *turecké zelí* (rostlina přišla z Turecka).

⁵⁹ Srov. např. *baba*, *bába hýbavá*, *babice*, *babička*, *babka* – vše nář. názvy pečiva (VALČÁKOVÁ 1986).

⁶⁰ Srov. např. NEKULA 1996.

f) osoba podle profesního nebo sociálního zařazení apod.:

císařka 0, *velká dorotka* (též *kurva*; *kurvička*) m, *Maří droužka* (*mateří droužka*) p, *panská drůžička* j, *hotaři* 0, *komeníček* 1-M, 2-0, *komeničky* M, *králice* M, *mnišek* M, *sedlák* M, *sirotek* (*sirotka* 2) M, *sirotka* 1-M, 3-M, *sirotky* 0, *zbojník* m, *zloděj* j, *žebrák* 1-z, 2-?

V motivačním využití této sémantické oblasti nelze vysledovat žádné obecnější tendence. Jednotlivá pojmenování vznikala na základě výrazné podobnosti rostliny s velmi specifickým denotátem (např. metaforický název *mnišek* je motivován nápadnou podobností opadaného květenství s mnišskou tonzurou), případně na základě ojedinělé souvislosti (metonymické názvy *velká dorotka*, *kurva*, *kurvička* jsou motivovány říkačkou, která byla spojována s otrháváním květů).

Zajímavá je metafora *králice*, která není založena na tradičním srovnávání vnějších rysů denotátů, nýbrž na porovnání relace související s evaluativním aspektem (výsadní postavení kopretiny mezi květinami je srovnáváno s postavením královny ve společnosti). Metafora *sedlák* si zaslouží zmínku z toho důvodu, že je v dialektech užívána i v jiných případech metaforického pojmenování něčeho velkého (např. velké sněhové vločky).

g) osoba podle vlastnosti, činnosti apod.:

milovník 1-M, 2 (*milovníček*) m, *naháček* (*nahál*, *nahálek*) M, *opilce* m, *rváč* 1-m, 2-0, *sráč* 0, *tanečník* M, *zrádce* ?

Ani tato (dosti nekonzistentně vymezená) sémantická skupina neposkytla často motivaci pro pojmenování rostlin. Za zmínku stojí pouze vznik metonymických názvů reflektujících faktické nebo domnělé působení rostliny na vlastnosti a chování člověka (např. *rváč*, *milovník* 2, *opilce*; v metonymickém názvu *opilce* je obsažen zčásti i metaforický prvek, neboť reakce na požití rostliny je vyjádřena připodobněním postiženého člověka k osobě opilé).

U některých pojmenování nelze rozlišit, zda vznikla přenesením názvu osoby, či derivací, při níž byla rostlině přisouzena vlastnost nebo činnost běžně spojovaná s lidmi (*nahál* > *nahál* × *nahý* > *nahál*; *tanečník* > *tanečník* × *tančit* > *tanečník*).

h) pohádková (eventuálně jinak nadpřirozená) bytost:

(Skupinu začleňujeme do sémantického okruhu názvů osob, protože bytosti, jejichž jména se zde přenášejí, bývají tradičně spojovány s personickými znaky.)

andělíček 1-0, 2-0, 3-0, *bubáčky* M, *čert* M, *čertiček* M, *hastrmánek* 1-m, 2-m, *vodník* 1-m, 2-m

Názvy různých nadpřirozených bytostí, jejichž vnější znaky nejsou dostatečně definovány (byť o nich existuje tradovaná představa), neinklinují příliš k metaforickému přenášení. Také v oblasti rostlinných názvů motivují spíše pojmenování metonymická (*hastrmánek*, *vodník* – názvy odrážejí

předpokládanou shodu místa výskytu rostliny a pohádkové bytosti). Motiv čerta je poměrně častý zejména v nářeční frazeologii. V rostlinném názvosloví se ve větší frekvenci objevuje v hodnotících přívlastcích dvoučlenných pojmenování (např. *čertí ocet*, viz pojednání o přívlastcích).

B) zvíře

a) domácí (užitečné):

beran 1-M, 2-M+z, *beránky* 1-M, 2-0, *holoubky* M, *housátka* M, *husa* (*husák*, *husar*, *husárek* 1, *husička* 1, *divoká husička*, též *konzar*) M+m, *husičky* 1-M, 2-M+m, 3-M, *kačena* 1 (*kačenka* 1) M+m, *kačena* 2-M+m, *kačenka* 2-z, 3-M, *kačenky* 1-M, 2 (*kachnička*) M, 3-M, 4-M, *kačírky* m+M, *kačka* 0, *kocour* z+M, *kočičky* 1-M, 2 (*kočka*) M, *kohoutek* 1-M, 2-M, 3 (*kohoutky* 3, též *kokrhél* 1, též *kokýšek*) M, 4-0, 5-0, *kohoutky* 1-M, 2-0, *koníčky* 1-p, 2-m+M, *koník* 0, *kozička* (*kozičky*) M, *králíčky* 0, *kuřátka* M, *pséček* 0, *slepičky* 1-M, 2-0, 3-0, 4-0

b) jiné:

blechy M, *bogdalec* 0, *bukač* m, *cvrček* 0, *čáp* 1-M, 2-p, *čečetka* 2-M, *červík* 1-?, 2-m, *ježek* 1-M, *kukačka* 1-m, 2 (též *zezule*) m, 3-0, 5 (též *zezulka* 1) m, *labuť* 0, *ptáček* z, *ptáčky* 1-p, 2-M, *rybička* m, *skřivan* j, *střeček* p, *svinská veš* 1 (*sviní veška* 1) M, *vši* (*cikánské vši*, *vodní vši*, *žebrácké vši* 1) M, *žebrácké vši* 2-M, 3-M, *vlci* 0, *zajíček* 0, *zajíčky* 1-M+j, 2-0

c) pohádkové:

dračík 0

Poměrně časté využívání zvířecích jmen v názvech rostlin má své opodstatnění. Zvířata, zejména domácí, zaujímala v životě venkovského člověka důležité postavení, a je proto logické, že právě v této oblasti hledal podobné (nebo související) skutečnosti, jejichž prostřednictvím by mohl jazykově „u chopit“ pestrý svět rostlin.

Názvy tvořené přeneseným jménem domácího zvířete jsou nejčastěji metaforické (např. *beránky* – plstnatý povrch rostliny je srovnáván s beránčí srstí, *holoubky* – tvar květu je přirovnáván k holubímu tělu), objevuje se však také motivace metonymická, nejčastěji společné místo výskytu rostliny a zvířete (např. *husička* – květina roste v místech, kde se často pásly husy; *kačena* – pro rostlinu i ptáka je typický výskyt u vody). V některých případech mohla působit a vzájemně se podporovat motivace obojí (*husička* – podle společného místa výskytu i podle shodné barvy květu a zvířete).

Zvířata volně žijící, s nimiž člověk nebyl v tak blízkém kontaktu, se na motivaci názvů rostlin podílela méně nežli zvířata domácí (a jen ojediněle se jejich pojmenování přenáší do rostlinných názvů opakovaně). Především v menší míře motivovala pojmenování metaforická. Spíše se v této oblasti objevuje přenášení metonymické, vycházející např. ze společného místa nebo času výskytu rostliny a zvířete (*bukač*, *rybička* – rostlina i zvíře se vyskytují u vody; *kukačka* – rostlina kvete v době, kdy kuká kukačka). Některé názvy vznikly

pouze náhodným formálním připodobněním bez přispění sémantické motivace (čáp 2, piáčky).

Motivace světem zvířat vychází většinou ze srovnání rostliny (nebo její části) s určitou částí zvířecího těla, ne se zvířetem celým. Označení této části se proto do názvů rostlin přenáší častěji nežli pouhé jméno zvířete (viz C).

Za zmínku stojí, že v názvech rostlin se objevují především jména zvířat malých, např. *cvrček*, *ježek rybička* (do přívlastků dvouslovných názvů se však přenášejí i jména zvířat velkých, např. *volské oko*). Souvisí to patrně nejen s rozměry rostlin, ale i s kladným vztahem, který k nim člověk většinou má. Pokud se v jednoslovných názvech výjimečně objeví motivace větším zvířetem, je jeho jméno zpravidla upraveno do deminutivní podoby a jde spíše o motivaci metonymickou, ne metaforickou (*koničky*). Ojedinelé pojmenování *beran* je (v obou zaznamenaných případech) motivováno speciální snahou zdůraznit nadměrnou velikost rostliny.

C) část těla (lidského nebo zvířecího)

Arónova brada (židova brada) M+j, *kozi brada* 1-M, 2-0, 3-j, 4-M, *kozi brádka* M, *babi břích* 2-m, *čapí capa* M, *kočičí capka* M, *husí čapka* 1-M, 2-0, *husí drápky* M, *drápky kocourů* M, *kočičí drápky* 1-M, 2-M, 3-M, *koňská dŕupa* 0, *fousek* M, *hlavičky* M, *kohoutí hřeben* M, *hubička* (ovčí hubičky) M, *kočí chvost* M, *vlčí chvost* M, *myši chvostek* M, *jazyček* 1 (*hadí jazyček*, *husí jazyček*, *olověný jazyček*, *psí jazyček* 1, *jazyčky* 1, *jazyk* 1, *jelení jazyk*, *psí jazyk* 1) M, *jazyček* 2 (*hluchý jazyček*, *psí jazyček* 2, *široký jazyček*, *jazyčky* 2, *jazyk* 2, *psí jazyk* 2, *volský jazyk*) M, *psí jazyček* 3-M, *jazyčky* 3-M, *žabí klepeto* m, *žabí kolénko* 1-M, 2-0, *kožoušek* M, *Pána Ježíše krev* M, *čertovo křídlo* 1-m, 2-M, *baraní kule* M, *psí kulky* M, *hadí mléko* (*kaní mléko* 2, *kozi mléko*, *zaječí mléko*, *žabí mléko* 2) M, *kaní mléko* 1-M, *žabí mléko* 1-0, *mudřátka* M, *suchý nehet* M, *nehtek* M, *koňská noha* ?, *kozi noha* M, *vlčí noha* 0, *husí nožka* 2-M, *stračí nožka* M, *baraní nožky* 0, *čapí nůsek* M, *beraní ocas* 1 (*kočičí ocas*, *konský ocas*, *liščí ocas*, *vlčí ocas* 1) M, 2 (*psí ocas* 3, *beraní ocásky*, *beránčí ocásky*) M, 3-M, 4-M, *kocourů ocas* (*kočí ocas*) M, *kohoutů ocas* M, *psí ocas* 1-M, 2-M, *stračí ocas* M, *vlčí ocas* 2-M, *ocásek* M, *husí ocásek* 2 (*myši ocásek* 2) M, *myši ocásek* 1-M, *ocasy* M, *vlčí ocasy* M, *hastrmanovy oči* (*vodníkovy oči*) M, *kuří oči* (*kuří očka*, *kuří oko*) M, *pánbičkovy oči* (*pánbičkovy očka*, *pánbičkovy očička*, *pánbičkovy očičky*, *boží očko*, *Ježíškové očička*, *očička Panny Marie* 1, *Panenky Marie očička* 1, *panenské očičko*, *žabí oči*, *žabí očka*, *žabí očko* 2, *rybí očko*, *rybí očka*, *kačení očko*, *vraní očko*, *hastrmani očko*, *modré očko*) M, *očička Panny Marie* 2-M, *buličí očka* (*buličí oka*, *volí očka*) M, *žabí očko* 1 (*utopených oči*) M, *buličí oko* 1 (*býčí oko*, *volí oko* 1, *volové oko*, *volské oko* 1, *volové oči*, *volské oči*, *volí oka*, *vraní oko* 1) M, 2 (*kravské oko*, *volí oko* 2, *volské oko* 2, *volové oko*, *volovo oko*, *vraní oko* 3) M, *vraní oko* 2-j, 4-M, *myši ouško* 1-M, 3-M, *pacičky* M, *husí packy* M, *pahnoužky* M, *pápeří* M, *paprčky* 1-M, 2-M, *papule* M, *paštika* (*paštička*) M, *pazourky* 1-M, 2 (*kočičí pazourky*) M, 3-M, *čertí péro* 1 (*čertí peří*, *čertovo peří* 1) M, 2-M, *peří* (*cikánské peří*, *peří luční*, *peří svatého Ducha*, *peříčka*) M, *čertové peří* M, *čertovo peří* 2-M, 3-m, *kokotí peří* M, *pleška* M, *slepičí prdělka* 0, *Panny Marie prsty* M, *husí pupek* (*kuří pupek*) M, *slepičí puška* 0, *kozi pysk* M, *zaječí pysk* 0, *baraní rožky* 0, *jelení růžek* M, *řasy* M, *kuří řít* 1-?, 2-0, *čertův spár* (*špárek*) M, *srdéčka* (*srdička*) M, *srdičko* M, *pánbičkovy srdečko* M, *kuří stopa* (*kuří stopka*) M, *husí stopky* M, *kozi střevo* j, *kuří střevo* ?, *husí šlapka* 2-M, *volská tlama* M,

husí tlapky M, kočičí tlapky M, ucho (babí ucho 1, babské ucho 1, kravské ucho, myší ucho, prasečí ucho, psí ucho 1, svini ucho, volí ucho, volové ucho 2, volovo ucho, volské ucho, zaječí ucho, babí uši, myší uši, prasečí uši, babí ucha, myší ouško 2, prasečí ouško, svini ouško) M, babí ucho 2 (babské ucho 2) M, psí ucho 2-0, volové ucho 1-j, varkočky Panny Marie 0, kozi vemínko (ovčí vymeno) m, kozi vymeno 0, žabí vlas M, vlas (ženský vlas, živý vlas) M, vlásky Pána Ježíše (vlásky pámbičkovy, vlásky Panny Marie 1) M, vlásky Panny Marie 2-M, drátenické vlasy M, hastrmanovy vlasy M, holubí vole 1-M, 2-M, 3-M, vousy (pámbičkovo fousy, vousy sv. Ivana, vousy sv. Jana) M, čertovy vousy 0, babí zub 1-M, 2-M, čertovo žebro M

Motivace opírající se o podobnost rostliny s částí zvířecího či lidského těla se v rostlinném názvosloví uplatňuje velice často. Téměř všechny takto vzniklé názvy jsou dvouslovné (s přívlastkem určujícím živočicha, k jehož tělové části je rostlina přirovnávána, např. *býčí oko, židova brada*), pojmenování jednoslovná představují spíše výjimku (např. *jazyk, pacičky, ucho*). Převažuje motivace světem zvířat, v řadě případů se přenáší pojmenování části těla, která se u lidí vůbec nevyskytuje (*ocásek, pazourky, peří*). Motivace spojená s přirovnáním k části těla výhradně lidského se objevuje ojediněle (*suchý nehet, Panny Marie prsty, pleška*). V některých jednoslovných názvech nelze oba druhy motivací rozlišit (*jazyček, srdíčka*), v dvouslovných názvech může dojít i k jejich paradoxní kombinaci (např. *žabí vlasy*; o těchto případech více v pojednání o přívlastcích).

Na motivaci metaforických názvů rostlin uvedené skupiny se podílely téměř všechny vizuálně vnímatelné části (i vnitřní tekutiny) zvířecího nebo lidského těla: hlava, oko, ucho, nos, ústa / tlama, jazyk, zuby, brada, hřebínek, roh, vlasy, fousy, kožich, peří, srdce, břicho, střevo, křídlo, prsty, říč, pohlavní orgány, noha, koleno, chodidlo / packa, pařát, nehty / drápy, ocas, klepeto, vemeno, mléko, krev.

Nejčastěji byly rostliny (nebo jejich části) přirovnávány ke zcela základní, tvarově jednoduché a jednoznačně vyčlenitelné části živočišného těla (jazyku, ocasu, oku, tlapce apod.). Tvarová jednoduchost těchto denotátů umožnila, že s nimi mohlo být srovnáváno mnoho rozličných rostlin. Opakovaným přenášením stejných názvů pak vznikaly jakési modely umožňující další napodobování.

Protože je přenášení názvů části těla v lidovém názvosloví rostlin značně frekventované, připojujeme ještě několik poznámek k některým důležitějším motivacím a motivačním skupinám:

– oko:

Oko jako důležitá součást všech živočichů, pevně zakotvená v lidském povědomí a navíc mající dosti nápadné znaky, se stává častým zdrojem metaforicky motivovaných názvů i v řadě dalších tematických oblastí. Velký absolutní počet rostlinných názvů s touto motivací je však nutno relativizovat. Z větší části se jedná o teritoriální ekvivalenty pojmenovávající pouze několik rostlin. Jde především o názvy pomněnky a blatouchu (případně příbuzného upolínu) a kopretiny. Stojí za povšimnutí, že v případě pomněnky je motivací názvů většinou podobnost květu s blíže neurčeným personickým okem (z toho plyne různorodost motivačně značně samostatných přívlastků, srov.

pojednání o přívlastcích), zatímco v případě blatouchu, upolínu a zčásti i kopretiny je název rostliny motivován srovnáním květu se zcela konkrétním výrazným okem zvířete pojmenovaného v přívlastku.

– **ústa** (hubička, paštika, papule, tlama):

K přenášení jména v těchto případech dochází zpravidla na základě připodobnění tvarově nápadného květu k silně rozevřeným lidským ústům, případně zvířecí tlamě. Protože srovnání s částí lidského těla vychází z podobnosti k velmi příznakové grimase, východiskem přenášení se většinou stávají expresivní (zhrubělé) názvy.

– **jazyk**:

Na motivaci rostlinných názvů se podílelo zejména srovnání s jazykem zvířecím. Velké množství metaforických pojmenování jitrocele kopinatého spojených s touto motivací ukazuje, že v některých případech si nápadný rys rostliny přirovnání k určitému denotátu přímo „vynucuje“. (Podobně jsou velmi často názvy jitrocele většího motivovány přirovnáním jeho listů ke zvířecímu uchu.)

– **vous, vlas** (varkočky):

Pojmenování s touto motivací patří k nemnoha případům, kdy se do rostlinného názvosloví přenesla jména spíše či výhradně lidské části těla. Důvodem je výraznost a nápadná podobnost srovnávaného znaku, který se navíc v rostlinném světě objevuje opakovaně (různé chomáče chmýří, případně nitkovitost lodyh apod.). Paralelní motivaci ze světa zvířat představuje srovnání s **peřím** (pápeřím).

– **noha** (capa, čapka, packa, paprčka, stopka, šlapka ad.):

Také výrazy označující v primárním významu zvířecí nohu (nebo její část) se do rostlinného názvosloví přenášely ve značné frekvenci. Motivem je především nápadná podobnost některých (častěji se opakujících) znaků rostlin se znaky zvířecí končetiny (např. tvar listů mnoha rostlin připomíná zvířecí tlapy, plstnatý povrch připomíná zvířecí srst apod.).

– **ocas** (chvost):

Přirovnání k ocasu je častou motivací názvů rostlin.⁶¹ Jde o vizuálně nápadnou součást zvířecích těl, která navíc svými základními rysy (zejména tvarem, eventuálně charakterem povrchu) odpovídá nápadným znakům řady rostlin.

– **řít'** (d'upa, prdélka, pupek, puška):

Přenášená jména v motivujícím významu označují zpravidla zvířecí řít'. Přenesení je motivováno vnější podobou části rostliny, v některých případech snad i její méněceností, obyčejností. Metaforické přenášení tabuových, případně zhrubělých jmen není v lidovém jazyce výjimečné. Je to mj. dáno i celkově nižším prahem vnímání jejich expresivity.

---

⁶¹ Srov. HAVLOVÁ 1992.

– krev, mléko:

Jména označující v primárním významu vnitřní tekutiny vyskytující se u lidí i zvířat se přenášejí do názvů téměř všech rostlin obsahujících obdobně zbarvenou tekutinu. Velká frekvence těchto motivací je dána výrazností srovnávaného rostlinného znaku a jeho nápadnou podobností s denotátem, jehož název se přenáší. Připodobnění ke krvi se však objevuje spíše v metaforicky motivovaných derivovaných názvech rostlin nežli v přenesených pojmenováních (např. *krevniček*). Je to způsobeno pravděpodobně tím, že přenesené názvy rostlin motivované podobností s částí těla inklinují k dvouslovnosti, představa krve však nebývá spojována s konkrétním nositelem, jehož jméno by se mohlo přenášet do přívlastkové části názvu, případně je spojována s nositelem spíše lidským, který se v přívlastcích rostlinných názvů objevuje poměrně zřídka.

Motivace porovnávající rostlinnou tekutinu s mlékem (srov. též přirovnání rostlinné tekutiny se smetanou, viz názvy motivované přírodními předměty) se naproti tomu objevuje i v řadě přenesených názvů dvouslovných, jejichž přívlastek je tvořen adjektivem odvozeným od zvířecího jména. Ani v těchto případech však není motivující představa vždy spojována s představou zvířete uvedeného v přívlastku, srov. např. *žabí mléko* (zdánlivá nesmyslnost těchto spojení bude osvětlena v pojednání o přívlastcích).

D) předmět

a) výrobek:

– pokrm, nápoj apod.:

bochničky (též *pecenek*) M, *mastná buchta* (*mastná buchotka*) M, *zajičí buchta* M, *homulky* (též *syrečky*, též *cigánské tvarůžky*) M, *ptačí chléb* M, *vraní chléb* 0, *zaječí chléb* (*zajičí chlebiček*) M, *zajičí chleba* M, *chlebiček* 1-M, 2 (*pánbičkův chlebiček*) M, *kašička* 1 (*modrá kašička*) 0, 2-M, *klobásy* (*klobásy*) M, *knedlíček* 1-0, *knedlíčky* (*knedlíky*) M, *mastný knedlík* 1-M, *kocmatice* m, *koláčky* (*Pána Boha koláčky*) M, *kroupky* 1-M, 2 (*krupička* 2) M, *krupička* 1-M, *kynkul* m, *mana* M, *zaječí máslo* M, *mazanec* 1 (*mazaneček* 1) M, 2-M, *ocet* M, *čertí ocet* M, *pagáčky* M, *perníček* 0, *sýreček* M, *traňk* m, *kyselé zelí* M

Denotáty motivující uvedené přenesené názvy patří v lidském životě k nejběžnějším, proto mohly dobře posloužit jako východisko metaforického pojmenování.

Poměrně početně jsou v této skupině zastoupeny názvy slézu, k nimž je třeba poznamenat, že metaforicky pojmenovávají především plody (proto také výhradně plurálová podoba názvů: *homulky*, *syrečky*, *pagáčky*) a teprve sekundárně (synekdochicky) celou rostlinu. Motivace názvů slézu oblastí potravin byla ovlivněna patrně i tím, že plody této rostliny byly dětskou pochoutkou a sloužily též jako náhražka různých jídel v dětských hrách.

Zvláštní skupinu tvoří názvy rostlin, do nichž se přenáší pojmenování základní potraviny – chleba. Doprovází je vždy „zvířecí“ přívlastek. V tomto případě se metafora většinou neopírá o shodu vnějších vlastností srovnávaných denotátů, nýbrž v podstatě o shodu funkční. Pojmenovávané rostliny jsou chápány jako potrava pro různá zvířata (případně jsou „ponechávány“ zvířatům pro svou méněcennost), a tudíž přirovnávány k prototypové základní potraviny.

Podobně motivován je i název *zajičí buchta* (srov. ad E b pojmenování se substantivem *řepka, salát, víno, zelí*).

Metonymická motivace je v uvedené skupině názvů spíše ojedinělá, obecně ji lze charakterizovat jako přenášení názvu produktu na rostlinu, z níž tento produkt vzniká (*kocmatice, kynkul, traňk*).

– kuchyňské potřeby, nádobí:

panská lžice (*žlice, žličky*) M, *nože* M, *puklice* M, *talíř* (*talířek*) M, *vidlička* 0, *vidličky* M, *žbánky* 0

K širěji pojatému sémantickému okruhu jídla lze zařadit i oblast běžných kuchyňských potřeb. Názvy těchto předmětů se do pojmenování rostlin přenáší zejména metaforicky, a to na základě výrazné podobnosti vnějších rysů srovnávaných předmětů, např. (*panská*) *lžice* – podle lžicovitého tvaru listů.

– oděv, obuv, látka, materiál k šití, ozdoby:

bačkorky M, *bačkory* M, *botečky* M, *pánbičkovy botičky* (*kantorovy boty*) M, *botečky Panny Marie* M, *kněžské čepičky* (*panáčkovy čepičky, paterkovy čepičky, též kvadrátky*) M, *fáborky* M, *cigánovy gatě* 0, *židové gatě* (též *boží nohavičky, též Pána Boha nohavičky*) 0, *hervábí* M, *kadrle* (*kadrlika*) M, *klobouček* 1-M, 2 (*kloboučky* 2) M, 3-M, *kokrhel* 2-M, *zimičí korálky* M, *panáčková koruna* M, *svaté Maří košile* (*vrbičná košile*) j, *čertovy nitky* M, *myši odění* M, *onuce* M, *pantoflíček* M, *pantofličky* 1-M, 2-M, 4-M, 5-M, 6 (*pantofličky Panny Marie*) M, *pás svatého Jana* m, *pásek* 0, *pentličky* 1-M, 2-M, *prstýnek* M, *zezulčí přize* M, *babí roucho* p, *rukavička* M, *střapeček* M, *střevíčky* 1-M, 2-M, 3-M, *sukénka* M, *pánbičkovy šatečky* 0, *hastrmaní šaty* 0, *hastrmanovy šaty* M, *závoje* M

Také tato skupina přenesených názvů je relativně velmi početná, neboť i ona vychází ze srovnání rostlin s předměty běžného života. Nejčastější motivaci poskytují denotáty výrazného tvaru (srov. názvy *klobouček, pantofličky*), denotáty vyjadřující nějakou ozdobu, k níž bývají přirovnávány zejména květy (*fáborky, pentličky, střapeček*), a denotáty se zvláštním povrchem (v tomto případě jsou však doloženy pouze názvy derivované specifikačními sufixy, např. *aksamitník, sametka*, viz III. kapitolu – Soubor C). Na základě nápadné podobnosti netypického výrazného znaku s předmětem spíše výjimečným se přenesly názvy *kokrhel* (podle podobnosti koruny květiny s vysokým ženským čepcem) a *kvadrátky* (podle podobnosti plodu s kněžskou pokrývkou hlavy).

– pracovní potřeby, nástroje apod.:

bičik M, *hřebíček* 1 (též *hvozdík*) M, 2-p, *kartáček* M, *kartáčky* M, *mlýnské kolo* M, *kruželice* M, *lep* m, *lopatka* M, *náprstky* M, *opratě* M, *přeslice* (*přeslička*) M, *škrob* 0, *Pananky Marie škrob* 0, *šmolka* M, *tmel* p+M, *žebříček* 2-M

Názvy pracovních potřeb a nástrojů byly do rostlinného názvosloví přeneseny zejména metaforicky na základě vnější podobnosti srovnávaných denotátů. Rostliny byly přirovnávány např. k pracovním nástrojům užívaným v běžné domácí výrobě (*kruželice, přeslice*), k předmětům spjatým se zemědělskou prací (*bičik, opratě*) apod. Kromě názvů metaforických se objevuje např.

doklad poměrně obvyklého druhu metonymie – přenášení názvu produktu na rostlinu, z níž je vyráběn (*lep*).

– ostatní:

balšám M, bubínek M, cigárky (cigáry) M, doutníky M, dumlík p, dutky M, gramofonek M, hodinky 0, hodiny 0, hráze s, Petrová hůl M, žebrácká kabélka (též mošna, též tašky 1) M, klíč (Petrové klíče, klíčík, klíčiček) j, mariánský klíček 0, kočárky M, Panenky Marie kolo j, kolovrátek 1-p, 2-0, kostelíčky M, kropáč (kropáček 2, kropenka) M, kropáček, 1 (kropáčky) M, křížek 0, kupadlo 0, ložnice 0, lucerna p, kobyli mláto 0, mýdélko (kačení mýdlo 2, koči mýdlo, kočičí mýdlo 2, žabi mýdlo) j, mýdlíčko 0, husí mýdlo M, kačení mýdlo 1 (kočičí mýdélko) M, kočičí mýdlo 1 M, kukuči obrtel 0, panenka (panák 2, panáček) M+m, panák 1-0, patáčky M, penízky 2-M, 4 (penížeček) M, hadí peřina j, peřinky M, živý plot s, podkova 0, portmonka M, žabi pouk M, pukač m, svíce M, šavle 1-M, 2-M, zvoneček M, zvonečky 1-M, 2-M+m, umrlčí zvonečky 2-0, zvonek M, zvonky (umrlčí zvonečky 1) M, sladké žlly M [náf. žila = karabáč]

V uvedené skupině rostlinných názvů – z hlediska primárního významu značně různorodé – převládají přenesená pojmenování metaforická. Jejich základem se stalo především srovnání rostlin s předměty denní potřeby (srov. *cigáry, mýdélko, penízky, peřinky*), s předměty spjatými s náboženským životem lidí (srov. *kostelíčky, kropenka, křížek*) apod. Nejčastěji jsou metaforická pojmenování motivována vnějšími znaky rostliny (*cigáry, kropenka, penízky, peřinky, šavle, zvoneček*), ojediněle i její funkcí (*husí mýdlo, kačení mýdlo*).

b) přírodní předměty a jevy:

bolák m, bouřka m, bublina 1-M, 2 (bublínka) M, cink 2-m, zlatý děšť M, babský dříst M, kozi dříst (kuří dřístka) 0, kuří dříst (kuří dřístek) M, mastný flek M, čapi hnízdo M, kohoutí hnízdo 0, ptačí hnízdo M, myši hora M, hřmění 2-p, zlatá hvězda M, kobyli chcánky 1-M, 2 (koňské chcanky 1) 0, jiskérka 2-M, jiskérky M, kamýček M, meluzína p, měsíc 1 (měsíček 1) M, 2-M, měsíček 2-M, 3-M, měsíčky M, míšek M, ohníček 1-M, 2-M, peklo m, pupínek p, pižmo 1-0, 2-0, rez p, májová rosa 0, slunečná rosa 0, rosička (bílá rosička) m, seničko M, slunéčko 1-M, 2-M, sluníčko M, slzičky M, pánbičkovy slzičky (slzičky Panny Marie 3) M, slzičky Panny Marie 1-M, 4 (slzy Panny Marie) M, smetana M, sračka p, srpek M, husí šlápota M, zlato M

V této sémanticky široké a pro některé zařazené případy možná ne zcela adekvátně vymezené skupině se objevují především formálně jednočlenná pojmenování metaforická (podobně jako ve skupině názvů motivovaných srovnáním s výrobky). Doplnění přívlastkem je nejobvyklejší v těch případech, které mají blízko k přeneseným názvům částí těla (*husí šlápota*).

V poměrně značném rozsahu se v přenesených pojmenováních rostlin uplatňuje motivace vycházející ze srovnání s vizuálně nápadnými nebeskými tělesy (*měsíc, sluníčko, zlatá hvězda*). Objevuje se též metaforicky motivované přenášení názvů tělních výměšků, např. *pánbičkovy slzičky, kuří dřístka, chcánky* (tyto názvy mají blízko k pojmenováním rostlin uvedeným ad C, do nichž se přenesly výrazy *krev* a *mléko*).

c) abstraktní jevy:

bída 1-M+m, *jarní bída* m, *blekot* m, *blysk* 2-p, *nebeský dar* m, *mateři doušek* p, *mateři douška* ?, *babí hněv* (*děvčí hněv*) m, *chut'* m, *čertí kus* M, *láska* m, *boží láska* 0, *horoucí láska* 0, *chlapská láska* m, *mužská láska* j, *panská láska* m, *spálená láska* 0, *leknutí* 1-j, *babí lesk* M, *májíček* 1-m, 2 (*májik* 2) m, *slepičí mor* 0, *dobrá mysl* m, *nouze* m, *pech* m, *Krista Pána pláč* M, *babí plesk* p, *podivní* 0, *jelení skok* (*zaječí skok*) M+m, *husí smrt* 0, *smrtky* m, *vřesk* p, *chlopská zlost* 0

Abstraktní předmět není vhodný pro motivaci metaforicky přenášených názvů, proto se v této skupině setkáváme ve větší míře s názvy metonymickými (případně vzniklými formálním připodobněním). Nejčastější jsou metonymie motivované účinky, s nimiž byly pojmenovávány rostliny (zpravidla na základě pověr) spojovány. Jde většinou o účinky na lidské citové stavy (*děvčí hněv*, *chlapská láska*, *dobrá mysl*, *chlopská zlost*). Pro tento typ metonymických názvů je obvyklá spíše dvouslovnost s přívlastkem odvozeným od názvů osob.

d) nezařazené:

haleluja p, *jericho* 1-0, 2-0, 3-z

E) rostlina

(Z prostorových důvodů nezařazujeme případy, kdy už motivující název je sám přenesený, např. *polní kohoutek*, *masný knedlík* 2, srov. výklady ve III. kapitole.)

a) velmi podobná rostlina (zpravidla se jedná o rostlinu téže čeledi nebo rodu):

fialičky (*psi fialka*) M, *heřmánek smradlavý* M, *hrách* (*vlčí hrách* 2, *hrásek*) M, *vlčí hrách* 1-M, 3 (*hrách divoký*) M, *malá konvalinka* M, *máček* (*červený máček*, *polní máček*, *červený mák*, *divoký mák*, *planý mák*, *polní mák*, *psi mák*, *ptáčí mák*, *slepý mák*, *šálený mák*, *vlčí mák*, *zaječí mák*) M, *psi mateřídouška* M, *divoká růže* (*polní růžičky*) M, *psi víno* 3-M

Rostlina, která se řadou svých znaků nápadně podobá jiné rostlině (ve vědecké systematice zpravidla patří do stejného rodu nebo alespoň čeledi), přebírá v lidovém názvosloví často její jméno. Přenáší se většinou jméno rostliny chápané v dané dvojici jako významnější, užitečnější, hezčí apod. Protože dochází k přenosu v rámci značně podobných předmětů, je v těchto případech výrazně posilněna tendence formálně odlišit nově vznikající pojmenování od jména motivujícího, a tím odlišit i samotné denotáty (např. *fialka* > *psi fialka*, *fialka* > *fialička*), srov. část 2.4.

Objeví-li se u dvou podobných rostlin zcela stejné pojmenování (časté např. u blatouchu a pryskyřníku), je těžké rozhodnout, která z nich ho získala primárně a která až na základě přenesení. Vzhledem k blízkosti znaků lze totiž v obou případech předpokládat působení téže vnější motivace. Podpůrným kritériem pro poznání směru přenášení jmen mezi rostlinami může být jejich „významnost“, viz výše (je např. zřejmé, že název *hrách* primárně patřil hrachu a teprve sekundárně hrachoru).

V řadě případů však nebyly menší rozdíly mezi rostlinami pro běžného venkovského člověka důležité a často nebyly ani vnímány (zejména u rostlin neužitečných, nenápadných), takže nevyvolávaly potřebu diferenciaci názvů. Shodný název pro podobné rostliny tedy nemusel vzniknout přenesením, ale mohl je pojmenovávat bez rozlišení (dialekty především často neregistrují rozdíly označované botaniky jako druhové).

b) rostlina podobná zpravidla pouze v jediném rysu (tj. patří k jiné čeledi):

bez (svatojánský *bez*, španělský *bez*, turecký *bez*, voňavý *bez*, *beza*) M, *celdoň* M+p, *psí česnek* (zaječí česnek) M, *noční fiala* M, *fialka* (lesná *fialka*) M, *hořký jetel* M, *zaječí jetel* (zajičí *jetelina*, *jetelinka*, *divoká jetelinka*, *kyselá jetelinka*, *zaječí jetelinka*) M, *karafiát* M, *indický karafiát* (turecký *karafiát*) M, *vodní karafiát* M, *konvalinka* (planá *konvalinka*) M, *hluchá kopřiva* 1 (*mrtvá kopřiva* 1) M, 2-M, *mrtvá kopřiva* 2-M, *kočičí len* M, *len Panny Marie* M, *lilie* (*lilie noční*, *vodní lilie*) M, *lilie sv. Josefa* M, *polní muškát* M, *kočičí petržel* (*kozí petržel*, *psí petržel*) M, *pšenička* M, *modrá rosička* M, *lepký rozmarýn* M, *růže* M, *pyšná růže* M, *svatého Jana růže* (svatojánská *růže*, *růžička* 3) M, *vodní růže* 1-M, 2-M, *růžička* 1-M, 2-M, *zaječí řepka* M, *zaječí salát* (žabi *salát*) M, *zaječí šřavlík* (žabi *šřavlík*) M, *tulipán* 1 (*tulipán modrý*) M, 2 (*tulipánky*) M, *plný tulipán* M, *ptačí víno* 1-M, *divoké zelí* (*ptačí zelí*, *zaječí zelí* 3, též *zaječí kapusta*, též *zverčí kapusta*) M, *zaječí zelí* 1-M

Také názvy této skupiny jsou motivovány nápadnou podobností charakteristických rysů dvou rostlin, rozdíl tkví pouze v tom, že v uvedené skupině jsou názvy přenášeny většinou na základě jednoho (výrazného!) znaku, zatímco v ostatních znacích se mohou srovnávané denotáty lišit (např. název *pšenička* pro černýš rolní je motivován pouze podobností semen, jinak se rostliny vzájemně nepodobají). Je však třeba si uvědomit, že z hlediska čistě vizuálně vnímatelných znaků, které nejčastěji motivovaly nářeční názvy, jsou si někdy rostliny různých čeledí podobnější nežli rostliny patřící do čeledi jedné (srov. např. nápadnou podobnost hluchavky ke kopřivě, odrážející se v názvech *hluchá kopřiva*, *mrtvá kopřiva*). Protože se lidoví tvůrci jmen neřídili kritérii botanické systematiky, je naše dělení na názvy přenesené mezi rostlinami těžce nebo různé čeledi zčásti pouze mechanické.

Zvláštní pozornost si zaslouží relativně frekventované přenášení názvu *růže* (např. *růže*, *divoká růže*, *pyšná růže*, *svatého Jana růže*, *vodní růže*, *růžička*). Podobně jako u většiny ostatních pojmenování této skupiny se jedná o přenášení metaforické, motivované srovnáním podobného rysu (zde výrazného květu) dvou rostlin. Jméno *růže* se však v těchto případech přenáší spíše jako **modelový název** pro rostlinu s jakýmkoli nápadným květem (který nemusí být květu *růže* bezprostředně podobný). *Růže* se stává východiskem takového tvoření názvů proto, že je chápána jako **prototyp kvetoucí rostliny**⁶² (v psychologických testech se představa *růže* objevuje jako nejčastější asociace s pojmem „květina“). Na základě podobného principu se v přenesených názvech květin objevují také jména *karafiát* a *tulipán*.

⁶² Srov. tzv. prototypovou teorii (např. AITCHISON 1997).

Poměrně frekventovaný a z hlediska motivace rovněž poněkud specifický typ představují pojmenování, do jejichž substantivní části se přenesl název rostlin považovaných za základní či oblíbenou zvířecí (případně i lidskou) potravu, např. *zaječí řepka*, *zaječí salát*, *ptačí víno*, *ptačí zeli*. I v těchto případech může být přenášení názvů mezi rostlinami zčásti motivováno jejich vnější (nepříliš výraznou) vzájemnou podobností (např. obdobným tvarem a křehkostí listů), především se však opírá o faktickou nebo přisuzovanou funkční podobnost. Pojmenovávané rostliny jsou chápány jako potravu zvířat (případně jsou za potravu zvířatům „ponechávány“ jako méněcenné; přívlastek pak získává úlohu depreciační). Pro vznik některých z nich je důležitým motivačním faktorem také místo výskytu rostliny, které se metonymicky odráží v přívlastkové části názvu. Substantivní část pojmenování je pak doplněna víceméně mechanicky, aplikací častěji užívaného modelu (např. *žabí salát*).

c) rostlina vůbec nepodobná:

dřín p

Uvedené pojmenování vzniklo připodobněním motivačně neprůhledného názvu k výrazu zvukově blízkému. Možnost takového tvoření je podpořena existencí poměrně častého přenášení názvů mezi rostlinami, viz výše.

d) rostlina, u níž se nepodařilo s jistotou určit, proč se stala východiskem přenesení názvu:

žabí víno 0, hadí zeli 0, královo zeli 0, svatojánské zeli, zaječí zeli 2 (zeličko) 0

Častý výskyt jména *zeli* v názvech rostlin je odůvodnitelný faktem, že *zeli* bylo základní lidskou potravou (srov. výklad motivace podobných názvů ad E b), případně blízkostí se slovem *zelina* (nář. bylina), které se ve spojení se specifikujícím přívlastkem objevuje v řadě nářečních názvů rostlin.

e) obecné označení rostliny:

dorotí kvítí sp, hastrmanovo kvítí sp, kvítí Panny Marie, Petrovo kvítí sp, střihané kvítí sp, kvítíčko sp, masné kvítko sp, masná kytka sp

Srov. výklad o specifikaci v části 2.2.3.

Případy stojící na hranici k D-b:

perličkový mech (vysoký mech) M+sp., mech svatého Jana (mech hadí) M+sp, pažitka M, černá tráva (prašivá tráva, smradlavá tráva, vlčí tráva) M, travička sp

F) část rostliny

a) část jiné rostliny:

brambory židovské M, polní cibule (vlčí cibule) M, jablko M, liščí jablko 0, vlčí jablko 1-M, jahoda 1 (černá jahoda) sp, 2 (zelená jahoda, jahůdka) sp, židovská jahoda M, jahodička sp, psí jahůdky M, oříšek zemský M, střešinka M, hadí střešně M, psí střešně M, vlčí střešně M, židovská třešně M, víno (husí víno 2) M, husí víno 1-M, psí víno 1-M, 2-M, psí višně M

Většina pojmenování byla motivována podobností plodů dvou rostlin a vznikla v **procesu metaforicko-synekdochickém**, tj. primárně došlo k přenesení názvu z plodu na plod a sekundárně k jeho rozšíření na celou rostlinu (viz část 2.2.1.). Nejčastěji se přenášely názvy plodů hojně se vyskytujících, užitečných a vizuálně (především barevně) nápadných (*jablko, střešinka, višně*). Některé názvy, v nichž se objevuje slovo *jahoda* (a varianty), nevznikly přenášením, nýbrž spíše specifikací obecnějšího názvu plodu (srov. část 2.2.3).

b) část téže rostliny:

bezinka s, černý kořen 1-s, ďáblíkův kořen s, ďáblův kořen s, vředový kořen s, máslový květ 1 (zlatý květ) s, 2-s, vlčí květ s, žabí květ s, žlutý květ s, babí list (babí lístek, babí listí) s, Maří list s, sladký list s, žilný list s, zajičkové listí s, sviňský lupen s, kyselý lupení s, vrabí sémě s, šibáčky s, šípek s, šťagél (šťaglík) s+p

Do pojmenování uvedené skupiny se přenášejí názvy základních částí rostliny, zpravidla nápadných nebo užitečných (např. *bezinka* – název bezu černého podle mnohostranně využívaných plodů). Pokud se pojmenování motivující části nevztahuje pouze k dané rostlině, nýbrž má obecnější charakter (*kořen, květ, list / lupen*), bývá v přeneseném názvu specifikováno přívlastkem, nejčastěji popisným (*vředový kořen* – název pro všedobr podle léčivých účinků, *máslový květ* – název blatouchu podle nápadného květu máslové barvy, *žilný list* – název jitrocele podle nápadných žilnatých listů).

V některých případech (*žabí květ, zajičkové listí* apod.) bylo pravděpodobně hlavní motivací přeneseného pojmenování místo výskytu rostliny, které se metonymicky odráží v přívlastku; substantivní část pojmenování byla přenesena jako jedno z modelových zobecňujících (zde synekdochických) označení rostliny.

c) látka, která je součástí téže rostliny:

boží dřívko s, vlčí lýko s, šťáva (divoká šťáva, kobyli šťáva) s

Názvy jsou blízké skupině předchozí. (V pojmenování *boží dřívko* by snad mohlo jít též o specifikaci, protože výraz *dřevo* v některých nářečích znamená „strom“.)

2.6. Přívlastky přenesených pojmenování rostlin z hlediska primární sémantiky; modelovost některých typů

Přísně vzato není možno (primární) sémantiku přívlastků víceslovných přenesených pojmenování rostlin zkoumat samostatně, tj. odtrženě od významů řídících substantivních částí, a to zejména v těch případech, kdy název tvoří z motivačního hlediska nedělitelný celek (např. *kněžské čepičky*, *kohoutí hřeben*). Toto pojednání je proto nutno chápat pouze jako komplementární doplnění výkladu subkapitoly 2.5. Oddělené zkoumání primární sémantiky přívlastků je nejlépe odůvodnitelné u těch vícečlenných názvů, jejichž jednotlivé části jsou motivovány v podstatě zcela nezávisle (např. *jarní bída*; *žabí květ*); v takových případech je však přívlastek často nepřenesený, a tedy pro tuto práci méně zajímavý. Samostatný pohled si zaslouží i přívlastky názvů, které se sice na první pohled neliší od typu *kněžské čepičky*, tj. zdají se být motivovány a přeneseny jako celek, ve skutečnosti však v nich není přívlastková část svým primárním významem s řídící substantivní částí nutně motivačně propojena (např. *pánbičkovy botičky*), případně je s ní přímo inkompatibilní (např. *žabí vlas*). Z hlediska onomaziologického je pak zajímavé sledovat příčiny vzniku takto utvářených dvoučlenných názvů i vzájemné působení jejich částí. Pokusíme se o tom pojednat v poznámkách k následujícímu přehledu, jehož základním cílem je ukázat, z jakých sémantických okruhů a v jaké frekvenci jsou přívlastkové výrazy přenesených názvů rostlin čerpány. Zamysleme se i nad příčinami většího výskytu některých přívlastků, případně se v této souvislosti pokusíme odhalit existenci a fungování určitých pojmenovacích modelů.

Ve snaze o komplexnost popisu všech shromážděných přenesených pojmenování rostlin (viz soubory A, B ve III. kapitole) byly do následujícího přehledu zařazeny i některé názvy s přívlastky popisnými, nepřenesenými (např. *blílé kropáčky*). Kvůli zjednodušení jsou všechny skutečné podoby přívlastkových adjektiv převedeny do tvaru singuláru maskulina (i v případě, že jde o tvar fiktivní), např. *zlatá (hvězda)* > *zlatý*, *pánbičkovy (fousy)* > *pánbičkův*, *Petrová (hůl)* > *Petrovův*. Substantivní části názvů jsou ponechány v reálném rodě i čísle, aby bylo umožněno jejich usouvztažnění se soubory jmen ve III. kapitole. Názvy *téže* rostliny mající shodný (obdobný) přívlastek jsou uvedeny vždy pohromadě (v kulaté závorce předznamenané jedním z ekvivalentů). Číslice za nářečnými názvy odkazují k polysémmní struktuře hesel ve III. kapitole.

A) VÝRAZ V PŘÍVLASTKU VYJADŘUJE VE VÝCHOZÍM VÝZNAMU INDIVIDUÁLNÍ NEBO DRUHOUVOU POSESIVITU, A TO VZTAHEM

1) K NÁBOŽENSKÉ, LIDSKÉ, POHÁDKOVÉ BYTOSTI

a) k osobě Pána Boha, Ježíše, Panny Marie, sv. Ducha, svatých:

boží: dřívko, láska, nohavičky (Pána Boha: nohavičky), očko (pánbičkův: oči, očička, očičky, očko, slzičky); pánbičkův: botičky, fousy (vlásky), chlebiček (Pána Boha: koláčky), srdečko, šatečky

Ježíškový: očička; Pána Ježíše: krev, vlásky; Krista Pána: pláč

mariánský: klíček; Maří: droužka, list; Panny Marie: botečky, kvítí, len, očička 1 (slzičky 3; Panenky Marie: očička, škrob), 2, pantofličky, prsty, slzičky 1, 2, 4 (slzy, vlásky 2), varkočky, vlásky 1; Panenky Marie: kolo; svatě Maří: košile

Petrový: hůl, klíče (kvítí)

svatého Ducha: peří

svatého Ivana: vousy

svatého Jana: pás, mech, růže (svatojánský: růže), vousy; svatojánský: bez, zeli

svatého Josefa: lilie

Václav MACHEK říká: „Do křesťanské doby spadá zvyk přivlastňovat jisté rostliny svatým. Všichni známe např. slzičky P. Marie. Jsou to produkty lidové touhy oslaviti oblíbeného svätce. [...] Není vyloučena možnost, že některé [...] názvy jsou původu nelidového, že se mezi lid dostaly z literatury mnišské apod. a že byly zprvu i šířeny od církevních osob.“⁶³

Velká frekvence využití **Mariina jména** v nářečním názvosloví rostlin, zejména ve jménech květin, zajisté souvisí s rozšířeným mariánským kultem, intimně blízkým právě lidovým vrstvám. Panně Marii se rostliny přivlastňovaly (byť pouze symbolicky, takže i přivlastku lze v těchto případech přiznat příznak přenesenosti) na základě úcty a lásky, kterou k ní lidé cítili, případně – viděno z druhé strany – mělo toto přivlastňování vyjádřit kladný vztah k určitým rostlinám; s tím souvisí i jistá něžnost či familiárnost pojmenování svätých v těchto názvech, např. *Panenky Marie...*, obdobně *pánbičkiv...*, *Ježíškový...*, stejně jako výrazná tendence ke zdrobnění výrazů v řídící substantivní části, např. *botečky, očička*.

„Přivlastňování“ svätým jsou motivována zejména pojmenování, jejichž řídící část je obecným označením rostliny, případně obecným označením základní rostlinné části, např. *kvítí Panny Marie, Maří list* apod. Ne všechny názvy s Mariiným jménem v přivlastku lze však z hlediska onomaziologického s tímto prvním typem zcela ztotožnit.

Jiným typem – hojně zastoupeným – jsou názvy motivované podobností pojmenovávané rostliny s částí těla, např. *očička Panny Marie*. Na první pohled je lze považovat za přenesené (motivované) jako celek. Atribut zde nevyjadřuje přivlastnění pojmenovávané rostliny Panně Marii, nýbrž určení „vlastníka“ části těla, k níž je rostlina přirovnávána. Protože je však přivlastková část těchto názvů z hlediska motivující představy v podstatě irelevantní (květ pomněnky se podobá oku, není však nutno specifikovat, o čí oko jde, a už vůbec není nutná představa právě oka Panny Marie, o němž ostatně nic bližšího nevíme), je možno i zde výraz v přivlastku chápat do jisté míry jako motivačně

---

⁶³ MACHEK 1954, s. 11-12.

samostatný.⁶⁴ Užití jmen svatých v atributu obdobných názvů je víceméně pouze naplněním obecné tendence k dvoučlennosti metaforických pojmenování. Konkrétně pak jde o jakési zástupné vyjádření personického „vlastníka“ určité části těla, k níž je rostlina přirovnávána. Obdobným případem jsou i jiné metaforické názvy vycházející ze srovnání rostliny s předmětem běžně spojovaným s lidským uživatelem, např. *botečky Panny Marie*, *Panenky Marii škrob* apod.

Třetím typem pojmenování s Mariiným jménem v přívlastku jsou názvy motivované a přenášené skutečně jako celek, např. *slzičky Panny Marie*. V tomto případě nejde (nebo nejde pouze) o přiřčení rostliny oblíbenému světci, jak uvádí Machek (viz výše), ani o využití víceméně libovolného personického přívlastku, nýbrž o asociační spojení konkrétní představy právě Mariiných krvavých slz s množstvím drobných červených kvítků pojmenovávaného hvozdíku. Je však nutno říci, že všechny tři analyzované typy se vzájemně ovlivňují a hranice mezi nimi je plynulá.

Užití přívlastků se jménem Panny Marie lze v lidovém názvosloví rostlin chápat jako modelové (zejména v prvních dvou uvedených typech). Četností výskytu ovlivňoval a inicioval tento model vznik dalších podobně tvořených pojmenování, jejichž faktická motivační souvislost s osobou Panny Marie mohla být stále uvolněnější. Dokladem je i vznik obdobně vypadajících sémanticky nemotivovaných názvů vzniklých formálním připodobněním, např. *Maří droužka*.

O ostatních nářečních názvech rostlin, v jejichž přívlastku se objevuje jméno boží, jméno Kristovo a jména svatých, platí v podstatě totéž, co bylo řečeno o názvech předchozích (svědčí o tom mj. i jejich poměrně častá ekvivalentnost ve vztahu k téže rostlině, např. *pánbičkovy / Panenky Marie očička*, *pánbičkovy / Panny Marie slzičky*, vše pomněnka).

Pozornost si zaslouží názvy rostlin se jménem sv. Jana, odrážející většinou souvislost mezi rostlinou a svátkem uvedeného světce (obdobná motivace často platí i pro názvy se jmény jiných světců, ty však bývají nelidového původu). Svatojánská noc byla spojována s různými čarodějnými praktikami, proto část názvů získává do atributu jméno sv. Jana také díky své faktické léčivé, příp. tradované „kouzelné“ moci. Obě motivace se mohou prolínat. Relativně velký výskyt názvů se jménem sv. Jana v přívlastku⁶⁵ vedl k analogickému tvoření dalších pojmenování, v nichž atribut nemusí mít už žádné přímé motivační odůvodnění, např. *svatojánský bez*, *svatojánské zelí* apod.

---

⁶⁴ MACHEK (1954, s. 88) podává zajímavý výklad u názvů pomněnky. Nejprve patrně vznikla jména přirovnávající rostlinu k očím žab a ryb, pak dalším vývojem jména typu *vraní oko*, *stračí oko*, *hadí oko* a konečně jména typu *pánbičkovy oko*, *Panny Marie oko*.

⁶⁵ V naší práci jsou zachyceny jen výběrově.

b) k biblické postavě:

Arónův: brada

c) k lidské bytosti obecně:

děvčí: hněv

chlapský / chlopský: láska, zlost

mužský: láska

panenský: očičko

ženský: vlas

Představa lidské bytosti nespécifikované nějakým výrazným individuálním rysem motivuje atributy nářečních názvů rostlin poměrně zřídka. V metaforických názvech se tyto přívlastky téměř neuplatňují, protože potřebu vyjádření personického „vlastníka“ různých částí těla či předmětů, k nimž jsou rostliny přirovnávány, pokryjí z velké části modelové přívlastky se jmény svatých. (Metaforický název *ženský vlas* je trochu odlišný, atribut v něm relevantně upřesňuje denotát, k němuž je rostlina připodobněna.) Adjektiva tohoto sémantického okruhu se objevují spíše v přívlastcích přenesených názvů metonymických, u nichž jde většinou o individuální případy odrážející víceméně jedinečné souvislosti, např. *chlapská láska* (rostlina byla chápána jako afrodisiakum), *děvčí hněv* (rostlina byla využívána k blíže neurčeným čarodějným praktikám). V těchto názvech jsou vždy obě části motivovány společně a přenášeny jako celek. Výrazy v atributu tedy nelze zkoumat samostatně, kategorizovat je či hledat nějakou modelovost v jejich užívání.

d) k lidské bytosti podle rodinného vztahu:

babský: dříst (listí, ucho 1, uši; babí: list, lístek, ucho, ucha), ucho 2 (babí: břich 2, roucho, ucho); babí: blysk, břich 1, hněv, lesk, plesk, zub 1, 2

(názvy by mohly patřit i do skupiny uvedené ad f, chápeme-li motivující substantivum jako pojmenování bylinářky)

mateří: douška (doušek, droužka)

Z této skupiny stojí za zmínku četnost pojmenování obsahujících v přívlastku adjektivum *babí*. Motivačním zdrojem může být běžnost a zakotvenost představy babičky, báby (ve významech „stará žena“, případně „matka rodičů“) v lidském vědomí, případně pouze aspekt emocionální (srov. část 2.5.). V oblasti rostlinných názvů může však atribut *babí, babský* odrážet také souvislost mezi **léčivými rostlinami a lidovými léčitelkami – bábami** (případně i s porodními babičkami).

Velmi často se adjektivum *babí (babský)* objevuje v nářečních názvech významné byliny – jitrocele. Obdobně jako tomu bylo u pojmenování obsahujících jméno Panny Marie, tvoří část názvů případy, v nichž řídící člen je obecným označením významné části rostliny (jde tedy o pojmenování

synekdochické) a přívlastek vyjadřuje, že je rostlina někomu přívlastňována (např. *babí list*). Přívlastňování zde však má méně symbolický charakter, nežli je tomu u názvů, v jejichž přívlastcích se objevují jména světců. Jeho motivací je skutečný zájem bylinářek o jmenovanou rostlinu.

Druhou skupinu představují metaforická pojmenování motivovaná podobností rostliny s částí těla. Jitrocel je přirovnáván na základě tvaru listu k uchu. Podobně jako název *očička Panny Marie* patří např. *babí ucho* k pojmenováním zdánlivě motivovaným jako celek, i zde však platí, že konkrétní specifikace „vlastníka“ tělové části, k níž je rostlina připodobňována, je motivačně irelevantní. Také přívlastek *babí* lze tedy přiřadit k modelovým vyjádřením personického vlastníka (jeho využívání je však navíc ovlivněno i vědomě či podvědomě fungujícím asociativním spojením bylina – bylinářka). Atribut *babí* je v různých názvech jitrocele (dále např. šalvěje) poměrně stabilní součástí. Z toho vyplývá, že jeho motivace je u léčivých rostlin patrně významnější nežli metaforická motivace substantivní části. Značné rozšíření uvedeného typu pojmenování vedlo i ke vzniku názvů, v nichž je přívlastek *babí*, *babský* v podstatě nemotivovaný a lze o něm říci, že pouze „obsazuje“ pozici očekávaného atributu (např. *babí blysk*, *babí lesk*).

e) k lidské bytosti podle etnické příslušnosti:

cikánský / cigánský: peří, tvarůžky, vši; cigánův: gatě

židovský: brambory, jahoda (třešně); židový: gatě; židův: brada

Uvedené přívlastky motivačně využívají především zobecnělou negativní příznakovost, která vychází z tradovaného společenského hodnocení představitelů některých ras. Tato příznakovost je reflektována jak v rostlinných pojmenováních mírně žertovných (*cikánovy gatě*, *židové gatě*), tak v pojmenováních víceméně pejorativních (*židovské brambory*). Některé názvy je možno považovat za metaforicky motivované jako celek (např. *cikánské vši*), vyloučit však nelze ani to pojetí, že přívlastky měly pouze zdůraznit negativní hodnocení rostliny, a tudíž byly do jisté míry motivovány samostatně. Postupné osamostatňování v tomto smyslu prodělal zejména výraz *židovský*. Jeho původní motivace souvisela s „přenecháváním“ méněcenných rostlin příslušníkům „méněcenné“ rasy (srov. obdobné „přenechávání“ některých rostlin vlkům, psům apod., viz dále). Postupem času se však tento přívlastek stal jedním z modelových vyjádření *nepravosti, méněcennosti* určité rostliny (jejích plodů) ve srovnání s podobnou rostlinou užitečnější (*židovské brambory, židovská jahoda, židovská třešně*) a v tomto depreciačním přeneseném významu se v podstatě lexikalizoval.

f) k lidské bytosti podle profesního nebo sociálního zařazení:

dorotí: kvítí

drátenický: vlasy

kantorův: boty

kněžský: čepičky (též *panáčkův*: čepičky, *koruna*; též *paterkův*: čepičky)

králův: zelí

panský: družička (lžice), láska

žebrácký: kablélka, vši 1, 2, 3

V této sémanticky poněkud mechanicky vymezené skupině nelze najít v podstatě žádnou modelovost využívání atributů. Uvedené přívlasky se v rostlinných názvech neobjevují často, většinou vznikly na základě motivace vztahující se jen k danému konkrétnímu případu (např. *kněžské čepičky* apod. – metaforický název je jako celek motivován výraznou podobností plodů rostliny s pokrývkou hlavy, kterou nosí kněz). Část pojmenování je motivačně neprůhledná (*panská láska*, *panská družička* apod.). Pouze atribut *žebrácký* je do jisté míry modelový. V užití se nejvíce podobá přívlasku *cikánský*, viz výše (srov. i ekvivalentnost obou přívlasků v názvech některých rostlin – *cikánské vši* / *žebrácké vši*, obojí dvouzubec). Za povšimnutí stojí, že i další dva atributy vymezené skupiny – *drátěnický* a *kantorův* – mají **depreciační** nádech (použitá adjektiva se vztahují k profesím spojeným s chudobou, tudíž chápaným jako méněcenné).

g) k pohádkové (eventuálně jinak nepozemské) bytosti:

čertí: kus (*čertův*: křídlo 1), *ocet*, *péro* 1 (*peří*; *čertův*: křídlo 2, *peří* 1), 2; *čertový*: *peří*; *čertův*: *nitky*, *peří* 2 (*spár*), 3, *vousy*, *žebro*; též *d'áblův*: kořen; též *d'áblíkův*: kořen

hastrmaní: očka (*šaty*); *hastrmanův*: kvítí, oči (též *vodníkův*: oči), *šaty* (*vlasý*)

Z pohádkových bytostí se na motivaci přívlasků rostlinných názvů podílejí zejména čert a hastrman / vodník. Poměrně jednotný typ představují především názvy s posesivními adjektivy odvozenými od jména *hastrman*. Substantivní část těchto pojmenování je zpravidla motivována tvarem rostlin (např. podobností květu a oka, lodyh a vlasů), přívlasková část **reflektuje prostředí**, v němž se rostlina nachází. Tato druhá motivace specifikuje možnosti výběru „vlastníka“ části těla, k níž je rostlina v substantivní části názvu připodobňována. V některých případech je motivace přívlasku rozhodující pro vznik celého pojmenování (dokladem může být název *hastrmaní šaty*, v němž obecnost primárního významu substantiva *šaty* a jeho nevýrazný vztah k pojmenovávané realitě naznačují, že se v tomto případě metaforická motivace substantivní části podílela na vzniku pojmenování jen okrajově).

Motiv **čerta** v názvech rostlin většinou symbolizuje něco **čarovného**, často ve spojení s pověrou, podle níž čert brání lidem v nějakém prospěchu (např. *čertí péro* – pojmenování kapradí odráží představu, že rostlinu, které byla přisuzována čarovná moc ukrývat poklady, střeží čert). Přívlastek *čertí* může vyjadřovat také jedovatost, případně jiný **negativní rys** rostliny (např. *čertí ocet*). Motivačně je spíše samostatný, přestože se stává i součástí názvů zdánlivě analogických s metaforickými pojmenováními motivovanými jako celek (např.

čertovy vousy, čertovo žebro). Dokladem motivační samostatnosti přívlastku může být název *čertovo křídlo* (tradovaná podoba čerta metaforickou motivací názvu jako celku v tomto případě vylučuje).

h) jinak:

umrlčf: zvonečky 1, 2

utopených: oči

2) KE ZVÍŘETI (včetně ptáků)

a) k domácímu užitečnému:

beraní / baraní: kule, nožky (rožky), ocas 1, 2 (ocásky; beránčf: ocásky), 3, 4

býčf: oko

holubf: vole 1, 2, 3

husf: čapka 1 (drápky, nožka 1, packy, stopky, šlapka 1, tlapky), 2, jazýček 1, 2, mýdlo, pupek, smrt, šlapka 2 (nožka 2, šlápotá), vino 1, 2

kačenf: mýdlo 1, 2 (očko)

kobylf: chcanky 1, 2, 3, mláto, šíáva

srov. koňský

kočičf: capka (drápky 2, pazourky), cápky (tlapky, drápky 3), drápky 1, len, mýdélko, mýdlo 1, 2 (kočf: mýdlo), ocas, petržel; kočf: chvost (ocas; kocouřf: ocas); kocouřf: drápky

kohoutf: hnízdo, hřeben, ocas; též kokotf: peří

koňský / konský: balšám (noha), dřupa, chcanky 1, 2, ocas

srov. kobyli

kozf: brada 1, 2, 3 (dříst), 4, brádka, mléko, noha, petržel (pysk), střevo, vymeno, vemínko

kravský: oko, ucho

kuřf: dříst (dřístek, řiť, stopa, stopka), dřístka (oči, očka, oko, řiť), pupek, střevo

ovčf: hubičky, vymeno

prasečf: ouško (ucho, uší)

srov. svinský

psf: bez (peský: bez; psovský: bez), česnek, fialka, jahůdky, jazýček 1 (jazyk 1, ocas 2), 2 (jazyk 2, ucho 1), 3, mák, mateřídouška, ocas 1, 3 (ucho 2), petržel, střešně, vino 1 (kulky), 2, 3, višně

slepičf: mor (puška), prdélka

sviňský / svinský: lupen, veš 1 (sviní: veška 1), veš 2, 3, 4 (sviní: veška 3), 5; sviní: ouško (ucho), veška 2, vešky

srov. prasečí

volský: jazyk (ucho; volf: ucho; volový: ucho 2; volův: ucho), oko 1 (oči; volový: oči, oko; ucho 1; volí : oka, oko 1; též buličf: oko 1), 3 (volí: očka; buliči: očka, oka), tlama; volf: oko 2 (volovský: oko; volský: oko; volův: oko; buliči: oko 2)

b) k jinému:

čapf: capa, hnízdo, nůsek

hadf: jazýček, mech, mléko, peřina, střešně, zeli

jelenf: jazyk, růžek (skok)

kanf: mléko 1, 2

kukučf: obrtel; též zezulčf: příze

liščf: jablko, ocas

myšf: hora, chvostek (ocásek 2), ocásek 1, oděni, uši

ptačf / ptáčf: hnízdo, chléb, mák, víno 1 (zeli)

rybřf: očka (očko)

stračf: nožka, ocas

vličf: cibule, hrách 1, 2, 3, chvost, jablko 1, lýko, květ (mák), noha, ocas 1, 2, ocasy, střešně, tráva

vrabřf: sémě

vranf: chléb, očko, oko 1, 2, 3, 4

zaječřf / zajičřf / zajčřf: buchta (chléb, chlebiček, jetel, jetelina, jetelinka, kapusta, pysk, salát, šťávlík, zeli 3; **zajčřkovřf:** listřf), česnek, chleba (zeli 1), mák, máslo (řepka), mléko, skok, ucho, zeli 2

žabřf: klepeto (mýdlo, oči, očka, očko 2), kolénko 1, 2, květ, pouk, mléko 1, 2, očko 1, salát (šťávlík), víno, vlas

Rostlinná pojmenování se **zvířecím jménem** v přívlastku patří v lidovém názvosloví k nejpočetnějším. Příčiny časté motivace světem zvířat jsme konstatovali už v pojednání o substantivní části přenesených pojmenování. Protože není možné věnovat pozornost všem názvům této skupiny, pokusíme se jejich hlavní charakteristiku, vnitřní diferenciaci i modelovost některých typů ukázat alespoň na několika početněji zastoupených skupinách.

Názvy s přívlastky obsahujícími adjektivum *psí*

a)

psí jazýček 1 (psí jazyk 1, psí ocas 2), psí jazýček 2 (psí jazyk 2, psí ucho 1), psí jazýček 3, psí kulky, psí ocas 1, psí ocas 3 (psí ucho 2)

V uvedených příkladech jsou dvouslovná pojmenování **metaforicky přenesená jako celek**. Motivovaná jsou podobností části rostliny (zde konkrétně zejména listů) s částí zvířecího těla, jejíž pojmenování se přenáší. Za povšimnutí stojí, že většinou není zřetelný důvod pro to, aby se představa části těla, k níž je rostlina přirovnávána, konkretizovala právě na psa (podobný ocas, jazyk či ucho mají totiž i jiná zvířata; tato skutečnost je také v názvech rostlin reflektována, srov. např. různorodost přívlastků názvů jitrocele kopinatého – *psí jazyk, hadí jazýček, husí jazýček, jelení jazyk*). Příčinu častého výskytu konkrétně adjektiva *psí* v přívlastcích rostlinných názvů (a nejen této první skupiny) je pravděpodobně nutno hledat především v **prototypovosti** představy **psa** v rámci třídy zvířat (psychologické testy ukazují, že hyponymum *pes* je první asociací, která se většinou lidí vybaví při vyřčení hyperonyma *zvíře*).

Některé rostlinné názvy však dokládají zcela cílený a nezaměnitelný výběr motivujícího zvířete. V takových případech jde zpravidla o zvíře něčím výjimečné (srov. názvy *kohoutí hřeben, kohoutí ocas, holubí vole, čapí nůsek*). Nicméně je zajímavé, že častěji poskytují motivaci „univerzálněji použitelné“ zvířecí druhy. Jejich opakovaný výskyt v názvech rostlin pak vybízí k dalšímu napodobování a počet pojmenování se stejným adjektivem v přívlastku se stále zvyšuje.

b)

psí česnek, psí fialka, psí mák, psí mateřídouška, psí petržel, psí víno 3

Názvy jsou motivovány výraznou podobností pojmenovávané rostliny s jinou rostlinou, zpravidla známější a především užitečnější. Dominující substantivní část pojmenování tedy chápeme jako **metaforicky přenesenou**, připojený adjektivní přívlastek umožňuje **formální odlišení** nově vzniklého pojmenování od pojmenování motivujícího, a navíc má funkci **depreciační**, tj. hodnotí pojmenovávanou rostlinu jako relativně méněcennou, neužitečnou, nepravou, nepěstěnou (ve srovnání s rostlinou, jejíž název se přenáší). Původní motivace obdobných přívlastků bývá vysvětlována tak, že neužitečné, méněcenné rostliny byly přenechávány zvířatům. Lze však říci, že častějším analogickým užíváním tohoto pojmenovacího modelu se primární motivace poněkud zastřela. Řada adjektiv utvořených od zvířecího jména (především *psí, kočičí, vlčí, kobyli, koňský, kozí*, okrajověji též *hadí, husí, ptačí, sviňský, kravský, zaječičí*⁶⁶) se do značné míry lexikalizovala v obecnějším depreciačním

⁶⁶ Mezi uvedenými atributy nelze hledat nějaké hlubší funkční rozdíly kromě míry ustálenosti a frekvence využití (viz též MACHEK 1954, s. 11.). Pouze ojediněle lze rozlišit jemné nuance, např. že některé přívlastky mají ve srovnání s ostatními snad pejorativnější hodnotící odstín (*sviňský*), v některých případech se k obecně depreciačnímu významu přidává znak „jedo-

sekundárním významu (byť stále vázaném na obdobná spojení) a stávala se součástí dalších nově vznikajících názvů už bez přímé spojitosti s původní motivací (srov. obdobný proces u názvů s přívlastkem *židovský*). V podstatě tak vznikla sémantická paralela s přívlastky tvořenými adjektivy *divoký, planý, polní* (viz dále), což dokládá i srovnání stejně motivovaných názvů pro tytéž rostliny, např. *divoký mák / psí mák* – mák vlčí, *planý bez / psí bez* – bez černý *polní cibule / vlčí cibule* – modřenec.

Typickou ukázkou uvedeného typu pojmenování je *psí fialka*. Přenesení v tomto případě proběhlo mezi velmi podobnými rostlinami téhož rodu (*Viola odorata* – *Viola canina*), depreciační přívlastek je motivován především nedostatkem vůně (tj. nedostatkem pozitivně vnímané vlastnosti rostliny, jejíž název se přenáší).

K přenášení však může docházet i mezi rostlinami různých čeledí, které se podobají pouze v jediném, zato však výrazném rysu. Tak je tomu např. u názvu *psí petržel*, motivovaného vzájemnou podobností listů dvou jinak odlišných rostlin – petržele a tetluchy. (Paralelní názvy stejné rostliny – *kočičí petržel* a *kozí petržel* – dokládají zmíněné analogické fungování některých dalších „zvířecích“ adjektiv v popisovaném typu pojmenování.)

V případech rostlin, které jsou si celkově velice podobné, lze vztah mezi jejich názvy chápat ještě jiným způsobem, než zde byl naznačen. Ukažme si to na příkladu *mák – psí mák*. Podle výše popsaného pojetí by se název užitečné rostliny *mák* přenesl na jinou vzhledově velmi podobnou rostlinu a rozšířil se o **odlišující** depreciační přívlastek. Vztah mezi oběma názvy je však možno vidět i tak, že rostliny jsou díky výrazné shodě řady svých rysů vnímány v určité rovině zobecnění jako stejnorodé, a proto nesou stejný název *mák*. Tento základní název bez přívlastku je však užíván většinou jen pro „významnější“, možno říci prototypový druh. Příznakovost „méněcenné“ rostliny se pak začne vyjadřovat (ne obligatorně ve všech kontextech) depreciačním přívlastkem, který je v tomto případě nutno chápat jako v pravém slova smyslu **specifikační / specializační** (jeho funkcí je specifikovat pojmenovávaný jev v rámci třídy; nejde tedy pouze o specifikaci formy, nýbrž o skutečné zúžení významové extenze). Pod tímto zorným úhlem nelze už pak substantivní část dvouslovného názvu vlčí mák považovat za přenesenou. (Tato druhá možnost chápání vztahu mezi názvy *mák* a *vlčí mák* do značné míry odpovídá lišení druhových názvů v odborné botanické nomenklatuře. V té jsou však specifikačním přívlastkem rozlišeny všechny druhové názvy patřící do jednoho rodu označeného společnou substantivní částí názvů, např. *mák setý* × *mák vlčí*.)

c)

psí jahůdky, psí střešně, psí víno 1, psí víno 2, psí višně

Pojmenování se od případů uvedených ad b) principiálně neliší. Specifické je pro ně pouze to, že přenesená substantivní část názvu i **depreciační**

---

vatot“ (část názvu s přívlastkem *hadí*), některé přívlastky vyjadřují nejčastěji méněcennost plodů (*ptačí*) apod.

přívlastek se primárně týkájí spíše **plodů** pojmenovávané rostliny (přívlastek vyjadřuje jejich nepravost, nekvalitnost, někdy též jedovatost) a teprve potom synekdochicky celé rostliny. K přenášení dochází mezi rostlinami různých čeledí, které spojuje pouze podobnost plodů (srov. pojmenování s přívlastkem *židovský*).

d)

psí bez (peský bez, psovský bez)

Pojmenování *psí bez* (bez černý) zdánlivě zcela odpovídá typu uvedenému ad b), jde však o poněkud zvláštní případ. Substantivní část tohoto názvu totiž není přenesená a odlišující depreciační přívlastek *psí* se do názvu rostliny dostal až dodatečně. Z hlediska etymologického je totiž primárním nositelem bezpřívlastkového pojmenování *bez* právě bez černý, teprve sekundárně (patrně na základě podobnosti květenství) se toto pojmenování přeneslo i na keř šefíku. Protože však bylo pochopitelně v určitých kontextech nutné oba názvy rozlišovat a šefík byl na rozdíl od bezu černého hodnocen pozitivněji (jako okrasný, pěstěný keř), stal se „prototypovým“, častějším nositelem bezpřívlastkového názvu právě šefík a napodobením frekventovaného modelu (srov. ad b) byl depreciačním přívlastkem dodatečně odlišen název negativněji hodnoceného členu dvojice – bezu černého. Podobně motivovány jsou i další názvy tohoto keře: *divoký bez*, *planý bez*, *smradlavý bez* apod. (Názvy šefíku bývají sice také někdy rozšířeny odlišujícími, zpravidla popisnými přívlastky, např. *bílý bez*, *voňavý bez* apod., v konkrétních kontextech se však tyto přívlastky objevují v menší frekvenci než v názvech bezu černého.) Příklad názvů bezu černého a šefíku dokládá sílu a životnost modelového typu uvedeného ad b).

Názvy s přívlastky obsahujícími adjektivum *kočičí*

a)

kočičí capka (kočičí drápky 2, kočičí pazourky), kočičí cápky (kočičí tlapy, kočičí drápky 3), kočičí drápky 1, kočičí chvost, koči chvost (kocouří ocas), kocouří drápky

Pojmenování odpovídají typu uvedenému ad a) u názvů s adjektivem *psí*. Motivací je vedle tvarové podobnosti (např. lodyh – *kočí chvost*, *kocouří ocas*; květů – *kočičí drápky*) často podobnost plstnatého povrchu rostlin s kočičí srstí (*kočičí capka*, *kočičí cápky*, *kočičí tlapy*). K částem kočičího těla jsou rostliny přirovnávány cíleněji, nežli je tomu v obdobných názvech s adjektivem *psí*. Z přirovnání ke kočce vychází především většina názvů motivovaných hebkostí povrchu rostliny.

b)

kočičí petržel, kočičí len

Pojmenování odpovídají typu uvedenému ad b) u názvů s adjektivem *psí* (srov. obdobně motivované názvy tetluchy: *psí petržel* / *kočičí petržel*).

c)

kočičí mýdélko, kočičí mýdlo 1, kočičí mýdlo 2 (kočí mýdlo)

Substantivní část pojmenování vznikla metaforickým přenesením názvu výrobku, k němuž byly rostliny přirovnávány na základě obdobného znaku a funkce (mydlice i drchnička ve vodě pěni, mydlice prý byla užívána k praní). Depreciační odlišující přívlastek vyjadřuje méněcennost rostliny (ve srovnání s mýdlem). Uvedené pojmenování se tedy v zásadě neliší od typu b), jeho specifícností je však to, že se do něj přenáší název předmětu, nikoli rostliny. Je proto zřejmě už zcela neadekvátní hledat bližší souvislost posesivního adjektiva s původní motivací obdobných zvířecích přívlastků, tj. s přenecháváním rostliny zvířatům. **Lexikalizace významu „méněcenný, nepravý“** zde pravděpodobně **pokročila** ještě o další krůček. (Dokládá to ostatně i užití adjektiva *kočičí* v jiné oblasti, nežli je názvosloví rostlin, např. ve frazeologickém spojení *kočičí zlato*.)⁶⁷

Názvy s přívlastky obsahujícími adjektivum *žabí*

a)

žabí kolénko 1, žabí kolénko 2, žabí klepeto (žabí oči, žabí očka, žabí očko 2), žabí očko 1, žabí pouk, žabí vlas

Na první pohled by se mohlo zdát, že jde o stejný typ pojmenování, jaký je uveden ad a) u názvů s adjektivem *psí*, tj. že motivačně vychází z prostého přirovnání rostliny k části zvířecího těla. Uvedené příklady se však od typu *psí ocas* dosti odlišují. Části těla, jejichž názvy se staly základem přenesených pojmenování, totiž u žab v podstatě nenajdeme: žába nemá modré oči, k nimž by bylo možno přirovnat kvítky pomněnek, nemá klepeta, těžko lze u ní hovořit o kolínkách, a už vůbec ne o vlasech. Většinou jen substantivní část názvu je skutečným přenesením na základě podobnosti (květy připomínají oči, pouzderka se semínky připomínají pouk – uschlý vepřový měchýř, tenké lodyhy připomínají vlasy apod.). Motivačně samostatný přívlastek *žabí* metonymicky reflektuje skutečnost, že se rostlina **vyskytuje u vody**. (V názvu *žabí klepeto* se motivace místem výskytu dostává natolik do popředí, že ovlivňuje i substantivní část pojmenování a výsledkem je sémanticky nesmyslná kontaminace dvou vodních živočichů – raka a žáby). Uvedené názvy tedy nelze na rozdíl od případů *psí jazyk* nebo *kočičí dráčky* interpretovat jako motivačně nedělitelné, metaforicky přenesené jako celek. Jde nanejvýš o formální napodobeninu tohoto typu.

---

⁶⁷ Machek u názvu *kočičí mýdlo 1* (mydlice) uvádí, že vznikl pozměněním obdobného staročeského pojmenování obsahujícího adjektivum *kačičie* (MACHEK 1954, s. 81). Pokud akceptujeme tento výklad, dá se zřejmě předpokládat, že připodobnění ke zvukově podobnému adjektivu *kočičí* bylo podpořeno právě existencí výše popsaného modelu přenesených názvů rostlin s depreciačním přívlastkovým adjektivum *kočičí*, *psí* apod.

b)

žabí šťavlik

Pojmenování s přeneseným názvem jiné rostliny (nář. *šťavlik* = šťovík) v substantivní části odpovídá do jisté míry typu uvedenému ad b) u názvů s adjektivem *psí*. Přívlastek zde však patrně nemá (nebo ne pouze) funkci depreciační, nýbrž opět především charakterizuje místo výskytu rostliny, viz výše.

c)

žabí mýdlo

Pojmenování odpovídá v podstatě typu uvedenému ad c) u názvů s adjektivem *kočičí*. I zde však přívlastek nereflektuje jen depreciační hodnocení rostliny (ve srovnání s mýdlem), nýbrž i místo jejího výskytu.

d)

žabí květ

Také v tomto typu pojmenování se obecnější (synekdochicky přenesený) substantivní název specifikuje přívlastkem motivovaným místem výskytu rostliny. Za povšimnutí stojí, že vztah k místu se zde stává v podstatě jedinou motivací pojmenování. (Podobně motivované i utvořené jsou i další rostlinné názvy, jejichž substantivní část má charakter nepřeneseného obecného pojmenování, např. *žabí kvítí*, *žabí kvítka* apod.)

e)

žabí salát, žabí víno

Rostliny jsou přirovnávány ke druhu potravy, a tato potravina je „přisouzena“ ke konzumaci zvířeti, které je typické pro prostředí, v němž rostlina roste (srov. další obdobné názvy pro šťavel: *zaječí salát*, *ptačí víno*). Základní motivací je opět místo výskytu rostliny.

f)

žabí mléko 1, žabí mléko 2

Snad jedině v tomto pojmenování není možno motivaci přívlastku s adjektivem *žabí* spojovat s výskytem rostliny u vody (rostliny nemají k vodě přímý vztah). U lnice (*žabí mléko 1*) je motivace celého názvu nejasná. U pryšce (*žabí mléko 2*) může být přívlastek motivován připodobněním jedovatosti rostliny k tradované jedovatosti žab.

Analýza názvů s adjektivem *žabí* v přívlastku ukázala, že téměř ve všech případech byl atribut motivován výskytem rostlin v blízkosti vody nebo přímo ve vodě. Lze říci, že se v těchto pojmenováních adjektivum *žabí* téměř **lexikalizovalo v sekundárním významu „vodní“**. Četnost lidových názvů vodních rostlin s uvedeným přívlastkem opravňuje k závěru, že i zde lze mluvit o **modelovosti**. (Na základě obdobné motivace se v pojmenováních rostlin

uplatňují také adjektiva *rybí* a *hastrmaní*, jsou však mnohem méně častá, což zpětně podporuje tezi o modelovosti názvů s adjektivem *žabí*.)

B) VÝRAZ V PŘÍVLASTKU VYJADŘUJE VZTAH

1) K MÍSTU

indický: karafiát

lesný: fialka

luční: peří

nebeský: dar

polní: bez, cibule, kohoutek, máček (mák), muškát, růžičky

španělský: bez

turecký: bez, karafiát

vodní: babka, karafiát (růže), lilie, vši

zemský: oříšek

V části uvedených názvů je přívlastek nepřenesený (*lesný, luční, vodní* apod.). Jeho funkcí je především odlišit pojmenovanou rostlinu od podobné rostliny, jejíž jméno se přenáší, a to popisným vyjádřením místa jejího původu či výskytu. Zajímavým případem jsou však přívlastky *indický, španělský, turecký*. Jejich primární motivací byl jistě vztah k místu původu některých rostlin. Později se však tento typ pojmenování stal do značné míry modelovým a všechny tři přívlastky se začaly objevovat i v názvech rostlin, s jejichž skutečným původem nesouvisely. Nejčastěji v pojmenováních rostlin **šlechtěných, zahradních**.⁶⁸ Tak vlastně i tyto přívlastky získávají sekundární význam.

V posunutém významu se v rostlinných názvech vyskytuje také adjektivum *polní*. Původně popisné vyjádření místa výskytu rostliny (kontrastního s výskytem v zahradách) se lexikalizovalo v **depreciačním významu** „nepravý, méněcenný“ (srov. ekvivalentnost s podobně významově pozměněnými adjektivy v nářečních názvech pro mák vlčí: *polní mák, psí mák, slepý mák, ptačí mák, vlčí mák, zaječí mák*).

2) K ČASU

jarní: bída

májový: rosa

noční: fiala, lilie

---

⁶⁸ V nelidovém či pololidovém názvosloví se pojmenování s uvedenými přívlastky objevuje ještě daleko častěji, nežli uvádí náš přehled (srov. např. Kosík 1941).

Funkcí uvedených popisných přívlastků je především odlišit vznikající jméno od jména motivujícího.

3) K LÁTCE PŮVODU

máslový: květ 1, 2

olověný: jazýček

perličkový: mech

zlatý: déšť, hvězda, květ

Vnější vzhled – především barva a tvar květů – patří obecně k nejčastějším motivacím pojmenování rostlin. Ve výše uvedené skupině názvů jsou nejvíce zastoupeny případy, kdy substantivní složka je synekdochicky přeneseným obecným názvem motivující části rostliny (*květ*) a specifikující přívlastek metaforicky charakterizuje vizuální vlastnosti této části (např. v pojmenováních blatouchu odráží podobnost žlutého lesklého povrchu květu s máslem, případně s barvou a leskem zlata – *máslový květ, zlatý květ*). Zajímavé je, že obecnost a v podstatě nepřenesenost významu substantivní části vyvolává často „potřebu“ použít alespoň v přívlastku namísto popisného vyjádření metaforu. I zde se tedy projevuje tendence k přenesenosti, platící v lidovém názvosloví rostlin obecně.

4) JINÝ

vrbičný: košile

vředový: janek

Za zmínku stojí pouze pojmenování *vředový janek* (k přenesení propria viz část 2.5.). Přívlastek motivovaný názvem nemoci, kterou rostlina léčí, je v lidovém (ale i nelidovém) názvosloví poměrně běžný. Nejčastěji se objevuje v pojmenováních obsahujících obecné nepřenesené jméno rostliny, která nejsou v této práci reflektována, např. *koření, bylina, zelina*.

C) VÝRAZ V PŘÍVLASTKU VYJADŘUJE KVALITU

1) VNĚJŠÍ ZNAK

a) barva:

bílý: bez, kropáčky, rosička

černý: bez, kořen, tráva

červený: máček (mák)

modrý: kukačka, očko (kašička, rosička), tulipán

zelený: jahoda

žlutý: květ

Explicitní označení barvy v přívlastku se objevuje zejména v názvech, do nichž se v substantivní části přenáší pojmenování podobné rostliny, případně obecné synekdochické označení části pojmenovávané rostliny. Popisný přívlastek má funkci odlišující (případně specifikující).

b) rozměry:

klustý: jarek

(*klustý* = nář. tlustý)

malý: šešetka (dorotka, husička), konvalinka

široký: jazýček

velký: šešetka (dorotka, husička, jiskerka, sirotek; též hrubý: čečetka)

vysoký: mech

Charakter přívlastků uvedené skupiny v principu odpovídá přívlastkům skupiny předcházející.

Za pozornost stojí využití sémanticky protikladných přívlastků *malý*, *velký* v názvech pro kopretinu a sedmikrásku (v těchto případech by snad bylo možno chápat přívlastek v nářečních názvech jako specifikující a substantivní část jako obecné označení pro obě velmi podobné květiny).

c) chuť:

hořký: jetel

kyselý: jetelinka, lupení (zeli)

sladký: žíly, list

Také tyto názvy se typově neliší od obou skupin předcházejících. Popisný odlišující přívlastek je většinou motivován vlastností, která diferencuje dvě podobné rostliny. S tím souvisí i časté využití zřetelně opozitních adjektiv (jako opozitnost zde chápeme i sémantické vztahy de facto pouze kohyponymní, např. hořký – sladký).

d) jiné:

hořký: káča 1, 2

krvavý: stařeček

masný / masný: buchta (buchetka, knedlík), flek (knedlík, kvítko), kohoutek, kytky

nahý: ženská

plný: tulipán

prašivý: tráva

suchý: běta 1, 2, nehet

tlčf: muž

(tlčí = tučný)

žilný: list

Uvedenou skupinu by bylo patrně možno ještě dále sémanticky členit, v podstatě lze však shrnout, že přívlastky těchto názvů popisují různorodé vnější, zpravidla vizuálně vnímatelné vlastnosti rostlin. Ve většině případů jsou motivovány výrazným rysem rostlin, na rozdíl od přívlastků předchozí skupiny však nevyjadřují kontrastní diferenci.

2) VNITŘNÍ ZNAK

a) stav existence:

mrtvý: kopřiva 1, 2

živý: plot, vlas

Za zmínku stojí zejména první z uvedených přívlastků, v němž adjektivum **mrtvý** (vyjadřující v primárním významu negaci biologické existence) metaforicky naznačuje, že pojmenovávaná rostlina je charakterizovaná **nedostatkem nějaké vlastnosti** ve srovnání s podobnou rostlinou, jejíž jméno se přenáší do substantivní části názvu. Podobně motivované jsou v následující skupině přívlastky s adjektivy **hluchý, slepý** (vyjadřujícími v prvotním významu nefunkčnost základních smyslů). Všechny jsou do značné míry ekvivalentní přívlastkům typu **psí, divoký, polní** apod. Přestože se nevyskytují ve velkém množství rostlinných názvů, lze i zde hovořit o jisté modelovosti (v podobném užití se tyto přívlastky vyskytují i v nářečních pojmenováních jiných tematických okruhů, např. **slepá buchta** – buchta bez náplně).

b) kvalita smyslů:

hluchý: jazýček, kopřiva 1, 2

slepý: mák

Viz výše.

c) jiné (hodnotící):

divoký: bez, hrách, husička, jetelinka (zeli), mák, růže, šťáva

dobrý: mysl

chudý: běta 1, 2

planý: bez, konvalinka, mák

pyšný: růže

šálený: mák

Přívlastky této skupiny většinou opět rozvíjejí (odlišují) substantivní část názvu, která vznikla přenesením jména jiné rostliny. Ze sémantického hlediska je spojuje přítomnost více či méně výrazného **hodnotícího aspektu**. Užívání v hodnotící funkci ve vztahu k rostlinám má v některých případech kořeny minimálně praslovanské, např. adjektiva *divoký* i *planý* od pradávna znamenala „rostoucí bez lidské péče“. ⁶⁹ Podobnou depreciální funkci má i ojedinele užitý metaforický přívlastek *šálený* (u tohoto přívlastku a u přívlastků *chudý*, *pyšný* stojí za povšimnutí personifikující rys).

D) VÝRAZ V PŘÍVLASTKU VYJADŘUJE DĚJOVÝ PŘÍZNAK

1) AKTUÁLNÍ VYKONÁVÁNÍ DĚJE

horoucí: láska

Název je ojedinelý.

2) NEAKTUÁLNÍ VYKONÁVÁNÍ DĚJE

lepivý: honza (lepký: rozmarýn)

píchavý: manda

smradlavý: bez, heřmánek, tráva

voňavý: bez

Adjektiva v přívlastcích těchto názvů jsou většinou popisná. Motivující schopnost rostliny „vykonávat nějakou činnost“ (personifikující rys) je buď jejím nejvýraznějším rysem (*píchavá manda*, *lepivý honza*), nebo rostlinu opozitně odlišuje od jiné, jejíž název se přenáší (*voňavý bez* – *smradlavý bez*).

3) ZASAŽENÍ DĚJEM

pochcáný: honza

spálený: láska

stříhaný: kvítí

Motivace přívlastků *pochcáný*, *spálený* není jasná. Přívlastek *stříhaný* je metaforický (květy jsou rozštěpené – jako by byly rozstříhané).

---

⁶⁹ Jeden ze dvou základů, z nichž vzniklo adjektivum *divoký*, původně znamenal „boží“; dnešní význam slova *planý* vznikl metonymickým posunem původního významu „pustý, neúrodný“.

2.7. Mezináreční a mezijazykové paralely

Repertoár sémanticky utvořených rostlinných pojmenování není v nářečích jednoho jazyka ani v rámci více jazyků příliš rozsáhlý. Některá jména a modelové typy jmen se vyskytují zvláště často, dalo by se říci, že v názvosloví rostlin „kolují“.

Vnitrojazykové (nářeční) paralely

Jestliže se shodný přenesený název pro **tutéž rostlinu** objeví v územně oddělených nářečích jednoho jazyka, může se jednat o zbytky staršího rozsáhlejšího výskytu tohoto pojmenování (v některých případech o reliky společného jazykového předstupně, např. praslovanštiny) nebo o výsledky kalkování z latiny či jiného jazyka (pokud se kalkovaný název na různých místech rozšířil do nářeční mluvy), mnohdy však jde o nezávislé paralelní tvoření. To bývá podmíněno např. výrazným motivačním znakem rostliny (srov. ve III. kapitole velmi podobné názvy pro jitrocel kopinatý), ale též častým využíváním některých pojmenovacích modelů (viz 2.6) apod. Tato studie není jazykovězeměpisná, takže problematiku shodných různonářečních pojmenování pro tutéž rostlinu nemůže dostatečně sledovat.

Shromážděný materiál podává alespoň přehled četnosti opakování téhož jména pro **různé rostliny** (viz III. kapitolu). V jednom nářečí se zcela stejné jméno pro označení několika rostlin zpravidla nevyskytuje (snad kromě denotačně málo specifikovaných pojmenování typu *zvoneček* apod.). V souhrnu lidových pojmenování celého jazyka je však takové opakování zcela běžné (srov. časté užití přenesených jmen *babka*, *kozí brada*, *kohoutky*, *kačenky*, *měsíčky*, *volské oko*, *slzičky Panny Marie* apod.). Nejčastějším důvodem je tlak **výrazných srovnatelných motivací a typizovanost způsobu jejich vyjádření v nářeční mluvě**. (Např. *hastrmánek* byl v okrese Louny zachycen jako jméno pro blatouch, v okrese Ústí nad Orlicí jako jméno leknínu. Vznik obou pojmenování podnítila stejná motivace – růst v blízkosti vody; její metonymické ztvárnění je v nářečích časté.)

Mezijazykové paralely

Mezijazykové paralely se projevují už v rovině **výběru motivačních znaků** pojmenovávaných denotátů. Srov. poznatky uvedené v této práci (2.1., 2.2.) s přehledem hlavních motivací rostlinných názvů v německých dialektech (MARZELL 1951, s. 7-28): forma a barva květů, listů, plodů, kořenů; charakter povrchu; vůně-zápach; biologické zvláštnosti; místo a čas výskytu; léčivost a škodlivost; pověrečné využití; předmět dětských her; vztah k náboženské tematice.

V mnoha jazycích se na metaforickém (metonymickém) uchopení motivačních znaků rostliny podílejí také stejné **věcněvýznamové výchozí okruhy** (např. svět zvířat) i stejné „prototypové“ představy. Uvedme opět příklad z německých nářečí. Stejně jako v českých dialektech se v nich např.

setkáváme s řadou rostlinných jmen, v nichž se objevuje pojmenování psa (MARZELL 1913, s. 218-219):

Hunds: -*asch*, -*auge*, -*baum*, -*beere*, -*bladen*, -*block*, -*blöke*, -*blüte*, -*blume*, -*brod*, -*dill*, -*distel*, -*fist*, -*flackete*, -*flette*, -*fude*, -*gift*, -*gras*, -*haar*, -*hoden*, -*kamillen*, -*kerbel*, -*kirsche*, -*knöpfe*, -*knofl*, -*kohl*, -*kopf*, -*koth*, -*kraut*, -*kümmel*, -*kümmerli*, -*kürbis*, -*lälle*, -*lattich*, -*lauch*, -*lecki*, -*melde*, -*migenkraut*, -*milch*, -*möschen*, -*myrte*, -*nelke*, -*öllig*, -*peterlein*, -*pflaumen*, -*pratzerln*, -*rauke*, -*rippe*, -*romei*, -*rosen*, -*schiss*, -*schnittlauch*, -*schwanz*, -*seckel*, -*seiche*, -*smer*, -*staude*, -*stuwik*, -*tapen*, -*tod*, -*trage*, -*veilchen*, -*weizen*, -*würger*, -*wurzel*, -*zahn*, -*zigl*, -*zorn*, -*zunge*, -*zwiebel*; *Fichten-*, *Pudl-*, *Tollblume*.

V seznamu se vyskytují mj. pojmenování odpovídající názvům s depreciacním přívlastkem *psí* (v němčině první část kompozit *Hunds-*, např. *Hundsnelke*). Podobně bychom v německých dialektech zaznamenali paralely názvů s religiózními jmény v přívlastku, např. *Muttergottes-Pantoffeln*, *Herrgottsschühla*, *Frauenmanterl*, *Unsers Herrn Rock*, *Himmelvaterbart*, *Christusblut* (MARZELL 1951, s. 26-27), případně doklady o uplatnění dalších modelových typů rostlinných pojmenování známých i z českých dialektů (srov. 2.6.).

Velmi často nacházíme mezijazykové podobnosti v **konkrétních názvech** rostlin, především v pojmenováních téže rostliny. V mnoha případech může být sice příčinou kalkování z latiny (okrajověji též překládání mezi příbuznými nebo územně blízkými jazyky), u příbuzných jazyků též společný genetický původ jmen (u přenesených – zejména dvouslovných – názvů to však není příliš obvyklé, protože bývají relativně mladé), ani zde však není vyloučen nezávislý vznik. Často však nelze otázku existence či absence přímého vztahu mezi paralelními názvy s jistotou rozřešit. Např. u názvu *jelení jazyk* pro *Phyllitis Machek* říká: „Obdobné názvy jako *j. j.* jsou i jinde, aniž lze říci, zdali přejímány a jakou cestou, či zdali vznikly tu i tam samostatně.“⁷⁰

Příklady mezijazykových paralel (MACHEK 1954):

Campanula (MACHEK s. 229): čes. *zvoněk*, slov. *zvonček*, ukr. *zvonok*, pol. *dzwonek*, sch. *zvonac*, *zvonček*, bulh. *zvǎnče*. „Podobnost s malým zvonem se objevuje ve jménech u mnohých národů. Je tak nasnadě, že i když se slovanské názvy dost shodují, nelze předpokládati společné jméno praslovanské. Zvláště proto, že v lidovém léčení mají zvonky úlohu jen nepatrnou.“

Cypripedium (MACHEK s. 296): čes. *pantoflíčky*, slov. *papučka*, črievičnik, pol. *trzewik*, *obuwik*, *obówik*, *trzewicznik*, ukr. *čerevyky*, rus. *sapožok*, slovin. *čevelc*, *čevljec*, něm. *Frauenschuh*, *Marienschuh*, střlat. *calceus S. Mariae*. Rostlina je nápadná svými květy, které se podobají pantoflíčce. „To vystihuje většina jmen, aniž jedno musí záviset na druhém.“

---

⁷⁰ MACHEK 1954, s. 33.

Echium (MACHEK s. 190): čes.: *vlčí ocas, liščí ocas, konský ocas, ocasáč, chrv. lisičji rep, něm. Rattenschwanz*. (Machek uvádí do souvislosti jen srovnávacím poukazem.)

Hieracium pilosella (MACHEK s. 232): čes. *myší ouško*, slov. *myšinko*, stpol. *mysze uszka*, bulh. *miši uši*, stflát. *auricula muris*, něm. *Mausöhr*, sthněm. *musora*. V dnešní systematicke toto jméno patří druhu *Hieracium auricula* – jestřábník myší ouško. (Machek uvádí do souvislosti jen srovnávacím poukazem, ke vzájemným vztahům se nevyjadřuje. Domníváme se, že vzhledem k výraznému motivačnímu rysu rostliny – plstnatému povrchu – mohlo jít o nezávisle vzniklá pojmenování.)

Chrysanthemum leucanthemum (MACHEK s. 246): čes. *svatojanské kvítko, janske kvíti*, pol: *świętojański kwiat*, něm. *Johannisblume*, „pod. v jiných jazycích“.

Paris (MACHEK s. 271): čes. *vraní oko*, slov. *vranie oko*, stpol. *wronie oko*, rus. *voronij glaz*, ukr. *voronje oko*, schrv. *vranino oko*. Zdá se, že je to jméno už praslovanské.

Časté jsou zejména shody českých nářečních názvů s latinskými, německými a slovenskými jmény:

– Paralely českých nářečních názvů s **latinskou** nomenklaturou vznikly většinou kalkováním latinského jména v herbářích nebo lékárnické praxi a následným rozšířením do lidového jazyka. Někdy také překlad latinského odborného pojmenování pouze posílil stabilitu už existujícího shodného názvu lidového. Zajímavý je v tomto ohledu např. název *starček* (*Senecio*): český název vznikl samostatně, vliv latiny se projevil pouze v tom, že domácí jméno, které zpočátku označovalo více rostlin s podobnými rysy, bylo ve svém významu zúženo na *Senecio*, jako by šlo o „překlad“ jeho vědeckého názvu (viz MACHEK 1954, s. 252).

– Velmi časté jsou v českém nářečním názvosloví rostlin paralely s **německými** jmény. U některých je prokazatelné, že vznikly překladem z němčiny do češtiny (např. u názvu pro *Lychnis chalcedonica*: *brennende Liebe* > *horoucí láska*; MACHEK s. 78); v menším počtu případů je zřejmý i opačný genetický vztah, tj. kalkování z českých dialektů do německých (*Cardamine pratensis*: *kašička* > *Kascheblume, Kaschblum*; MACHEK s. 67). U řady shodných názvů je však možný nezávislý vznik reflektující stejný výrazný motivační rys (*Agrostemma*: *chlebiček* z Moravy – *Brötchenblume* z Porýní; MACHEK s. 77).

– Četné shody českých a **slovenských názvů** odrážejí územní i jazykovou návaznost dialektů, často však vznikly i jednosměrným vlivem českého prostředí na slovenské (v odborném a sekundárně i lidovém názvosloví).⁷¹

---

⁷¹ Stov. BUFFA 1972.

Závěry

V úvodu práce jsme nastínili otázku, zda se v sémantickém tvoření nářečních pojmenování rostlin projevují nějaké zobecnitelné tendence. Domníváme se, že na základě analýzy shromážděného materiálu na ni lze odpovědět kladně.

Sama poměrně značná **frekvence užití sémantického tvoření** v této oblasti nářečního lexika není výsledkem náhody, nýbrž má své zřetelné determinanty. V běžném pojímání jsou rostliny lehce zařaditelné pouze do zobecňujících hyperonymních kategorií (rostlina, květina, zelenina, léčivá bylina apod.), v jejichž rámci jsou však většinou obtížně pojmově rozlišitelné. Nemají mnoho onomaziologicky využitelných znaků, navíc tyto znaky bývají často povahy denotativní a u řady rostlin se opakují. Není proto "výhodné" vytvářet rostlinné názvy pomocí kategoriálních slovtvorných prostředků. Jako přijatelnější se mnohdy jeví přenášení forem už existujících, neboť tento způsob jednak lépe umožňuje opřít se bezprostředně o vnější znaky denotátů, jednak implikuje vznik pestřejší škály pojmenování, což odpovídá potřebám bohatě zastoupené třídy rostlin.

Velký výskyt přenesených jmen (především metaforických) je motivován také výrazným vizuálním dojmem, kterým rostliny a zejména květiny působí. Významnou roli hraje i kladný emocionální vztah ke květinám.

K využití sémantického tvoření v lidovém názvosloví rostlin přispívá též skutečnost, že jde (alespoň zčásti) o pojmenování předmětů, které neměly pro život prostého člověka velký praktický význam. Názvy takových reálií často vynikají pestrostí teritoriálních synonym (heteronym) a tendují k přenesenosti.

Důležitým faktorem ovlivňujícím výskyt přenesených pojmenování v názvosloví rostlin je i silné povědomí o relativní stejnorodosti pojmenovávaných předmětů v rámci společné třídy (nebo subtřídy). Důsledkem je časté napodobování už existujících pojmenovacích modelů nebo konkrétních jmen.

Náhodný není ani **výběr druhu přenášení**. Vzhledem k výraznosti vizuálních rysů řady rostlin (které jsou navíc v mnoha případech jedinou využitelnou motivací) je v nářeční terminologii nejfrekventovanějším způsobem tvoření přenesených pojmenování **metaforizace**.

Srovnávaným znakem bývá především tvar a barva, dále charakter povrchu a velikost rostlin. Motivující rys přísluší zpravidla květům (*volí oko*), listům (*psi jazýček*), plodům / semenům (*penízky*), okrajověji též kořenům (*babí zub*), lodyhám (*opratě*) a vnitřním tekutinám (*smetana*). Proces metaforického pojmenovávání je možno ve většině případů chápat jako dvoustupňový: **metaforicko-synekdochický**. V první fázi se metaforicky pojmenovává nápadná část rostliny, tj. květ, plod apod., následně (i když fakticky většinou nerozčlenitelně) se přenesené jméno synekdochicky rozšiřuje na rostlinu celou (*zvonek*). Vedle vizuálních vlastností se motivací metaforických názvů může stát též vůně (*syřeček*), chuť (*kyselá zelí*), případně funkce rostlin (*husí mýdlo*). Za tertium comparationis lze považovat i pouhou shodu kladného či záporného hodnocení srovnávaných denotátů (*čert*).

Určité motivační znaky rostlin jsou přednostně spjaty také s **metonymií**. Především místo výskytu (*rybička*), čas výskytu (*májík*), léčivé a pověrečné účinky (*bolák*, *chlapská láska*). **Synekdochická** pojmenování (většinou ve spojení s upřesňujícími přívlastky) se objevují v těch případech, kdy je motivačně zdůrazněna jedna z částí rostliny (*babí list*, *černý kořen*). **Specifikace / specializace** se na vzniku nářečních pojmenování rostlin podílí ojedinele (*kvítíčko*, *travička*), ponecháme-li stranou dvouslovné názvy se specifikačním přívlastkem (*masné kvítko*, *Petrovo kvítí*).

Relativně často se v nářečním názvosloví rostlin vyskytují pojmenování vzniklá **formálním připodobněním** (*melissa* → *meluzína*, *řmění* → *hřmění*), příznačné je zejména připodobnění k antroponymům (*majorana* → *marjánka*).

Také ve **výběru věcnévýznamových okruhů**, z nichž se při tvorbě přenesených názvů rostlin čerpá, lze vysledovat určité preference. Jedním z důvodů je už sama skutečnost, že rostliny disponují omezeným souborem potenciálních motivačních rysů a relací. To se projevuje v determinaci spektra reálií, s nimiž lze pojmenovávané objekty na základě podobnosti či soumeznosti usouvztažnit. Možný okruh výchozích věcnévýznamových oblastí přenášení se tím však zužuje jenom zčásti. Relativně široký zůstává zvláště u metaforických názvů. Pouze některé nápadné motivující rysy poměrně přesně určují třídu srovnatelných denotátů, případně denotát konkrétní (např. členitý tvar listů implikuje přirovnání ke zvířecím tlapkám: *čapí capa*, *husí čapka*, *kozí noha*, *husí packy*, *husí šlapka*; červená vnitřní tekutina ke krvi: *Pána Ježíše krev*; zvláštní tvar květu svlačce k troubě gramofonu: *gramofonek*).

Výběr přenášených jednotek však paradoxně záleží spíše na charakteru věcnévýznamového okruhu, z něhož se přenáší, nežli na charakteru a potřebách okruhu cílového. V onomaziologickém procesu (zejména metaforickém) se vybírá z představ, které jsou venkovskému člověku nejbližší, které souvisejí s jeho každodenním životem. K takovým okruhům patří např. svět **domácích zvířat**, který se na vzniku přenesených jmen rostlin podílel nejvíce.

Zvířecí jména jsou v názvech rostlin užívána nejčastěji na základě těchto motivací: a) rostlina (její část) se podobá zvířeti nebo části jeho těla tvarem (*prasečí ucho*), barvou (*čáp*), povrchem (*myší chvostek*), velikostní relací (*beran*); b) rostlina se vyskytuje na stejném místě nebo ve stejné době jako zvíře (*bukač*, *kukačka*); c) spojení se zvířetem symbolizuje bezcennost, nepravost rostliny (*vlčí hrách*); d) rostlina slouží jako potrava určitých zvířat (*zaječí kapusta*); e) jedovatost rostliny vyvolává asociaci se zvířetem, které je symbolem této vlastnosti (*hadí střešně*).

Nejfrekventovanější jsou metaforická pojmenování podle **částí zvířecího těla**, a to spíše podle částí vyskytujících se u většiny živočichů a majících jednoduchý zřetelný tvar (např. oko, jazyk, noha, ocas) nežli podle částí tvarově i výskytem exkluzivnějších (např. hřebínek kohouta). Ke zvířatům, jejichž jméno se v přenesených rostlinných názvech (zejména v přívlastcích) vyskytuje zvláště často, patří prototypový zástupce třídy zvířat pes (např. *psí jazyk*, *psí ocas*, *psí ucho*, *psí kulky*; *psí česnek*, *psí mateřídouška*, *psí střešně*, *psí vino*).

Vedle názvů motivovaných světem zvířat se poměrně často objevují také metaforická pojmenování čerpající z věcněvýznamových okruhů týkajících se pokrmů (*knedlíček, kašička*), kuchyňských potřeb (*talíř, žlice*), oděvů (*bačkorky, pámbíčkovy šatečky*), náradí (*lopatka, přeslice*), předmětů denní potřeby (*cigáry, mýdélko*) apod. Relativně frekventované je také přenášení personických propriet (za přispění formálního připodobnění), které odráží zejména potřebu vyjádřit kladný nebo záporný hodnotící vztah k některým rostlinám (*mařenka, pochcaný honza*). Apelativizované proprium může plnit i funkci pouhého formálního nositele motivující vlastnosti nebo schopnosti (*lepivý honza, vředový janek*).

Ani výběr konkrétních přenášených jednotek není v lidovém názvosloví rostlin zela arbitrární. Svědčí o tom nezávisle vzniklé mezinářeční i mezijazykové paralely. Celkově se ukazuje, že repertoár sémanticky utvořených rostlinných pojmenování není příliš rozsáhlý, některá jména se v dialektech poměrně často opakují, a to nejen jako označení téže rostliny, nýbrž i jako označení rostlin různých (srov. v souboru A četnost užití názvů *babka, kozi brada, kohoutky, koničky, kačenky, měsíčky, beraní ocas, pantoflíčky, pazourky, slzičky Panny Marie, svinská veš, zvonečky, žebříček* apod.). Příznačný je také relativně frekventovaný výskyt názvů variujících vzorové pojmenovací modely (např. názvy s depreciačními přívlastky *psi, vlčí, kočičí, polní, divoký, též židovský*; názvy vodomilných rostlin s přívlastkem *žabí*; názvy s přívlastky *babí, Panny Marie, svatého Jana, španělský* ad.).

Shody v rostlinných jménech se objevují i na úrovni mezijazykové. V těchto případech bývá sice mnohdy příčinou kalkování (zejména z latiny), ojediněle též společný genetický původ jmen, často však jde o nezávislý paralelní vznik v nářečích jednotlivých jazyků (např. *kozi noha, pantoflíčky, zvonek*). Právě tyto shody nejlépe dokládají existenci obecněji platných tendencí v tvorbě přenesených pojmenování rostlin.

Souhrnně je možno říci, že vysoká frekvence využití sémantického tvoření při vzniku lidového názvosloví rostlin i celková stereotypnost výběru jmen v různých dialektech i jazycích vyplývá především z omezeného počtu a opakovaného výskytu motivačních znaků rostlin (to se projevuje i v jejich typizovaném vyjádření), z preferování některých věcněvýznamových okruhů při hledání motivačních východisek a v neposlední řadě též z působení už existujících příkladů rostlinných jmen a pojmenovacích modelů.

Nářeční přenesená pojmenování rostlin si zaslouží pozornost i z hlediska některých obecnějších jevů týkajících se jejich výstavby.

Příznačný pro tento tematický okruh nářeční slovní zásoby je především velký výskyt **víceslovných názvů**, nejčastěji dvoučlenných. Vzorem pro ně mohla být podobně tvořená latinská jména (kalkovaná v učené terminologii už od staročeského období), do značné míry však šlo o nezávislý vznik v domácím lidovém jazyce. (Obdobnou tendenci je možno pozorovat i v jiných oblastech nářečního lexika, např. v názvech jídel.)

Z hlediska přenesenosti a míry motivační vázanosti komponentů se nejčastěji objevují víceslovná pojmenování motivačně celistvá, tj. přenesená jako

celek, např. *prasečí ouško*, *žebrácká kabélka*. (Některá pojmenování uvedený typ pouze napodobují, ve skutečnosti v nich přívlastková část nemusí být s řídící částí motivačně propojena, např. *botečky Panny Marie*, případně je s ní přímo motivačně inkompatibilní, např. *žabí vlas*.) Okrajověji se vyskytují názvy s přeneseným výrazem pouze v řídící části (*jarní bída*), dále s všeobecným nebo synekdochickým označením rostliny v řídícím členu a přeneseným, častěji však popisným určením v přívlastku (např. *stříhané kvítí*, *černý kořen*) a v neposlední řadě názvy, do jejichž řídící části se přenáší název jiné rostliny (taková pojmenování pak zdánlivě připomínají binomickou strukturu vědecké nomenklatury, např. *lesná fialka*).

Z hlediska strukturního, slovnědruhového a tvarového jsou víceslovná přenesená pojmenování rostlin převážně determinacími přívlastkovými syntagmaty, jejichž řídící člen je vyjádřen substantivem a závislý člen adjektivem ve složeném nebo jmenném tvaru. Jmenný tvar se vyskytuje u adjektiv individuálně posesivních (*židova brada*, *pánbičkovy fousy*), i u nich se však na rozdíl od spisovného jazyka často projevuje tendence (v řadě nářečí běžná) k uplatnění složené deklinace (*Ježíškovy očička*, *Petrová hůl*, *židový gatě*). Výjimečně je atribut tvořen posesivním genitivem substantiv (*Pána Boha koláčky*). Nejčastějším postavením atributu je na rozdíl od odborné botanické nomenklatury antepozice (*slepý mák*), objevující se ve shodě s nářečním vyjadřováním poseivity i v případech neshodného rozvitého přívlastku (*svatého Jana růže*).

Vícečlennost přenesených názvů rostlin je v řadě případů důsledkem snahy o **formální diferenciaci** přenášeného pojmenování od motivující jednotky. Tato tendence se může projevit vedle rozšíření výchozího výrazu o **odlišující přívlastek** (*vlčí jablko*) též jeho **slovotvornou specifikací**. Ke specifikačním derivačním prostředkům patří především funkčně přehodnocené **deminuční sufixy** (formální deminutiva tvoří téměř čtyřicet procent celkového množství jmen registrovaných v naší práci, např. *beránek*, *červík*, *sýreček*, *mužiček*; *cigárka*, *botečka*, *fialička*, *katuška*; *ouško*, *housátko*, *srdečko*, *zeličko*), obdobný úkol však mohou plnit i sufixy další (např. *bukvín*, *konopáč*, *kozelec*, *masloch*, *ocasník*, *vajčák*, *vousíř*; *hadule*, *maslina*, *konopice*, *ovsiha*, *sametka*; *dřevce*, *klobouč*). Slovtvorná specifikace (kromě formální deminuce) se častěji nežli v nářečích uplatňuje v odborné nomenklatuře (nahrazuje v ní přenesené názvy, kterým se odborná terminologie spíše vyhýbá).

Je pravděpodobné, že mnohé poznatky, k nimž dospěla tato práce, platí i pro jiné oblasti nářečního lexika (zmněny byly např. některé shody s přenesenými názvy jídel). V tomto směru se nabízí prostor pro další studium. Teprve shrnutí výsledků více obdobných analýz umožní konstataci obecných závěrů o uplatnění sémantického tvoření lexikálních jednotek v nářeční slovní zásobě.

